

V. I. Lenin o podmínkách socialistické revoluce a diktatuře proletariátu *)

EDUARD KUČERA

1. SOCIALISTICKÁ REVOLUCE V JEDNĚ (ČI NĚKOLIKA) ZEMI A DIKTATURA PROLETARIÁTU

a. Kapitalistická společnost není pevný krystal. Je organismem schopným přeměny a neustále procházejícím procesem změny.¹⁾ Tomuto procesu je nezbytné soustavně přizpůsobovat formy, metody a prostředky přístupu k proletářské revoluci a k diktatuře proletariátu.

Způsobem, jímž procházejí vnitřní přeměny kapitalistické společnosti, je nepřetržitost rozpadu a nového formování ve sféře ekonomické a sociální. V jejich průběhu se mění společenské vztahy, prostředí a instituce. Stávají se složitější a komplikovanější, ale i bohatší a další možnosti. Kapitalismus je nucen odhalovat tyto dosud proň skryté a nevyužité rezervy sociálně ekonomického vývoje, rozšiřovat a zdokonalovat industriální rozvoj. Pokud zmíněné možnosti nejsou odhaleny a včas využity, nebo pokud nejsou včas přizpůsobeny ekonomické, sociální a politické instituce a mechanismy ekonomického a sociálně politického řízení společenskému pohybu, hromadí je symptomy krize systému a sociálně politických výbuchů — materializuje se nebezpečí sociální revoluce.

Avšak stupeň sociálně ekonomické katastrofy kapitalismu nebyl a není nikdy tak značný a situace nikdy tak bezvýchodná, aby „dělnická třída mohla sebrat ovoce, aniž by musela zatřást větví“.²⁾ Přejít k socialismu není automatický. Předpokládá využití materializovaných podmínek sociální revoluce komunistickými (socialistickými) silami k nastolení diktatury proletariátu jako předpokladu provedení sociálně ekonomické přeměny společnosti. Jestliže se tak nestane, starý, poměrně zkušený organismus se ohrožení brání. Mobilizuje rezervy, jež ležely úhorem, pokud nebyl ve hře jeho vlastní život. Usiluje o nalezení vlastního „řešení“ krizového stavu v rámci akčního radia své přizpůsobivosti.

Nemalou roli v regeneračním procesu mohou sehrát i některé části třídního antipoda a jejich političtí a teoretičtí vůdcové. Z období před a po první světové válce

* Tato studie se především zaměřuje na analýzu dotváření Leninových názorů na přístup k socialismu a na diktaturu proletariátu v období prvních let sovětské výstavby a v konfrontaci s touto výstavbou a s celkovým sociálně politickým vývojem poválečné Evropy. Teorii proletářského státu a státu za nižší fáze komunismu, jak ji nalézáme obsaženou v pracích Stát a revoluce, Marxismus o státu a dalším, věnuji samostatnou studii, jež vyšla v čas. Právník č. 5/1970.

¹⁾ K. Marx, Kapitál I., str. 20.

²⁾ M. Dobb, Skutečné a zdánlivé přeměny kapitalismu, Les Temps Modernes, říjen 1961.

lze vzpomenout zejména hnutí reformismu a jeho předního ideologa K. Kautského, zvláště pak Kautského teorii o předčasnosti proletářské revoluce ve střední a východní Evropě, o politické, správní a morální nepřipravenosti dělnické třídy vůbec k vedení společnosti a k organizování výroby, o „nevhodnosti“ převzetí moci v podmínkách poválečného hospodářského a politického rozvratu a revoluční situace.³⁾ Tato Kautského teorie, vzhledem k sociálně politickému pohybu, který soustavně relativizuje „zralost“ dělnické třídy a vzhledem k nemožnosti revoluce mimo období revoluční situace, fakticky znamená „odložení“ proletářské revoluce „ad acta“.

V německém dělnickém hnutí podrobila kritice Kautského teorii „zralosti“ především R. Luxemburgová. Důsledně respektující Marxův determinismus zdůrazňuje, že jako sociální demokraté nesmíme „být nikdy na pochybách, že musíme usilovat o dobytí politické moci. Socialistická strana musí vždy prokázat, že je na výši situace...“⁴⁾ O samém přístupu proletariátu k moci pak říká, že dobytí moci „velkou a třídně uvědomělou masou lidu... může samo být pouze produktem počínajícího zhroucení buržoazní společnosti, a proto samo má v sobě hospodářskopolitickou legitimaci k svému včasnému vystoupení. Proto z hlediska společenských předpokladů nemůže k dobytí politické moci dělnickou třídou nikdy dojít »předčasně«; na druhé straně z hlediska politického účinku *udržení moci* musí nutně nastat »předčasně«“⁵⁾

b. Přechod kapitalismu volné soutěže do imperialismu byl obdobím „počínajícího zhroucení buržoazní společnosti“, obdobím *výrazného* „rozpadu“ a umocňující se nutnosti nového jejího „zformování“.

Buržoazie ale nenalezala (v podstatě po celou dobu mezi oběma světovými válkami, třebaže stav uvnitř dělnického hnutí a postoje jeho sociálně demokratické části jí mnohé ulehčovaly) monopolnímu kapitalismu příhodnou sociálně politickou alternativu, jež by zprostředkovávala jeho „nekatastrofickou“ reprodukci a „původní normálnost“ fungování ekonomického systému. Kapitalismus upadl do chronického sociálně ekonomického krizového stavu.⁶⁾

Jak již jsem zdůraznil v úvodu, vývojový proces je dvojaký. Vytváří nejen podmínky pro sociální přeměnu společnosti, nýbrž i pro „restauraci“ staré společnosti, pokud nastupující síly nevyužijí historickou příležitost. Tak tomu bylo též při nástupu imperialismu.

Kromě negativních důsledků, které byly zpočátku výraznější, produkoval monopolní kapitalismus též „prvky“ obrany stávajícího řádu. Šlo např. o nepřímý tlak na ingerenci státu do občanské společnosti (která dostoupila vrcholu za první světové války), o anonymitu kapitálu (oddělení funkce vlastnictví od funkce řízení), o „rozšiřování“ počtu vlastníků — akcionářů (nebo „podílníků“ účastenství), o perspektivní dynamický růst vrstvy technokratů — manažerů a jiných skupin duševně pracujících a o jejich nové společenské postavení, o vytváření nového satelitního průmyslu a služeb jako nutného doplňku monopolů, oslabujícího ruinizační tlak na maloburžoazii a drobnou buržoazii atd. Šlo teprve o první výhonky, jejichž vliv byl

³⁾ Srov. zejména K. Kautský, *Parlamentarismus und Demokratie*, Stuttgart 1911, str. 6, 8–9, 124; *Terrorismus und Kommunismus*, Berlin 1919, kap. Zjemnění mravů, dále str. 100, 119–120, 127–128, 136; *Sozialdemokratische Bemerkungen zur Übergangswirtschaft*, Leipzig 1918, str. 165–166; *Die Diktatur des Proletariats*, Vídeň 1918, str. 10, 12, 23, 26, 40, 42; *Demokratie oder Diktatur*, Berlin 1920, str. 3, 4, 40, 45–46; *Die proletarische Revolution und ihr Program*, Berlin 1922.

⁴⁾ R. Luxemburgová, *Dílo II.*, Svoboda 1955, str. 23.

⁵⁾ Tamtéž, str. 107.

⁶⁾ Bližší viz E. Kučera, *K Leninově teorii sovětské politiky*, Právnické studie 3/1968.

v mnohých zemích ještě potencionální, jinde nepatrný, takže vliv negativních důsledků, vyvolávajících chronický sociálně ekonomický krizový stav, byl určující. Teprve velká hospodářská krize a druhá světová válka, které jednoznačně postavily otázku další existence [příležitost, jež opět zůstala nevyužita proletariátem mnohých zemí] a silící vliv světa socialismu rozhodly o dokončení obratu buržoazního státu od praxe „negativního státu“ k „pozitivnímu státu“. Jím se vytvořily také nové podmínky a prostředí pro přístup k socialismu. (Blíží viz N. S. Chruščov, referát na XX. sjezdu KSSS, Nová mysl, 1956 — zvláštní číslo; E. Kučera, Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost, N — ČSAV, 1965.)

Před první světovou válkou a v jejím průběhu byl V. I. Lenin jediným marxistickým teoretikem, který odhalil, že stávající kapitalismus je „novým kapitalismem“, zásadně se odlišujícím od „kapitalismu starého“. ⁷⁾ Že jeho formování a existence zavádí buržoazní společnost do latentního sociálně ekonomického krizového stavu, že „imperialismus je předvečerem sociální revoluce proletariátu“. ⁸⁾

Z přítomnosti obecného latentního sociálně ekonomického krizového stavu nevyvozoval Lenin nezbytnost proletářské revoluce ve světovém měřítku ve „stejném okamžiku“. Navazuje na Marxem odhalený zákon o nerovnoměrném vývoji kapitalismu a aplikuje jej do podmínek imperialismu, dospěl k závěru, že takový předpoklad je málo pravděpodobný. Za reálně možnou se mu jevila proletářská revoluce pouze tam, kde se stal krizový stav výbušným, tj. kde propukl v revoluční situaci. ⁹⁾

Revoluční situace v období imperialismu je specifickým momentem splnutí krizového stavu kapitalismu jako světové soustavy s národní (resp. geograficky regionální) konfigurací sociálních rozporů a jejich vzájemným znásobením v měřítku jedné nebo několika zemí.

Různý stupeň vývoje kapitalismu v jednotlivých zemích a různé možnosti jeho dalšího rozvoje do šířky a hloubky (resp. „odlehčení“ v koloniích a závislých zemích) v těchto zemích nejenže vyúsťují v rozdílné vypjatou syntézi obou skupin rozporů, nýbrž navíc poskytují panujícím třídám odlišné manévrovací možnosti a prostředky předcházet či unikat výbuchu latentního krizového stavu, takže revoluční situace neuzrává a nepropuká najednou ve všech zemích, nýbrž jen v jedné či několika zemích. To také vedlo V. I. Lenina k závěru, že k proletářské revoluci dojde a že tato může být vítězná zprvu jen v *jedné nebo několika zemích*. ¹⁰⁾

c. Závěrečná fáze první světové války sice vyústila téměř v „obecnou“ revoluční situaci na evropském kontinentě, přesto ale o nestejné intenzitě.

Ukázalo se, že ztělci kapitalismus v průmyslově vyspělých zemích s dlouhodobou demokratickou tradicí a politickou svobodou je velmi složité a dosud obtížné. ¹¹⁾ Naopak země zaostalé (resp. poražené) byly prvními nahlodanými. Sociálně ekono-

⁷⁾ V. I. Lenin, Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu, Svoboda 1949, str. 44.

⁸⁾ Tamtéž, str. 14.

⁹⁾ Leninovo pojetí revoluční situace, viz Spisy 21, str. 212.

¹⁰⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 21, str. 346, 412; sv. 22, str. 341.

¹¹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 286; sv. 30, str. 206; sv. 32, str. 501.

mická a politická slabost je činila nejzranitelnějšími. Vyrůstající masová nespokojenost představovala sílu, schopnou smést starou společnost. Prokázala se pravdivost Marxových slov, že zaostalé země, resp. země v hluboké krizi, jsou „přístupnějšími“ revoluci než země vyspělé.

Nejslabším článkem kapitalistické světové soustavy se ukázalo Rusko.¹²⁾ V Rusku dochází v průběhu roku 1917 k tomu, co kdysi pro Německo a Východ předvídal K. Marx: k splnutí proletářské revoluce s novou „selskou válkou“. Přivodilo „nejčistší“ buržoazně demokratickou revoluci historie. Zároveň překročilo její horizont, neboť předalo moc do rukou dělnické třídy. Vedlo ke vzniku sovětského státu a otevřelo epochu budování socialismu.¹³⁾

Marx i Engels teoreticky připouštěli převzetí moci proletariátem v méně vyvinuté zemi. Problematisovali její zachování a reálnost možnosti přechodu k socialismu, jestliže nezvítězí socialistická revoluce v průmyslově vyspělých zemích. A právě to byla základní otázka, již musela mladá sovětská republika řešit a na níž bylo nezbytné dát teoretickou odpověď.

Navazuje na Marxovu teorii světové revoluce, vycházel Lenin z předpokladu, že další vývoj socialismu v Rusku závisí na vítězství proletářské revoluce v Německu a západní Evropě. Na třetím Všeruském sjezdu sovětů řekl: „Věci se utvářely jinak, než očekávali Marx a Engels. Nám, ruským pracujícím a vykořisťovaným třídám, připadla čestná úloha předvoje mezinárodní socialistické revoluce... Rus začal – Němec, Francouz, Angličan to dokončí a socialismus zvítězí.“¹⁴⁾ Lenin chápal ruskou revoluci jako *první* krok světové revoluce. Konečný úspěch ruské revoluce se mu jevil *závislým* na vítězství socialistické revoluce ve vyspělých zemích. Její příchod oprávněně očekával. Na tomto stanovisku v zásadě setrval až do konce svého života přes vědomí skutečnosti, že vlna revoluce v Německu a na Západě opadla.¹⁵⁾

Lenin odmítal přispět ke konečnému vítězství socialistické revoluce v Rusku revoluční válkou (vývozem revoluce).¹⁶⁾ Zásadně také nesouhlasil s názory těch, kteří se domnívali, že ruská revoluce musí degenerovat, že je bezvýchoďná, pokud nebude „doplněna“ revolucí na Západě.¹⁷⁾ Zdůrazňoval, že v zájmu ruské a světové revoluce je ruskou revoluci *dále* rozvíjet jako revoluci socialistickou, její vymoženosti rozmnožovat, upevňovat, chránit.¹⁸⁾ V tom spatřoval hlavní pozitivní přínos Ruska mezinárodní revoluci.

¹²⁾ V. I. Lenin nejednou konstatoval, že k socialistické revoluci v Rusku nedošlo proto, že ruský proletariát byl lepší než proletariát jiných zemí, že stál výše než ostatní, „...ale jen a jen proto, že jsme byli jednou z nejzaostalejších zemí na světě“ (Spisy sv. 27, str. 226); že „...okolnosti postavily do popředí náš ruský oddíl socialistického proletariátu ne pro naše zásluhy, ale pro zvláštní zaostalost Ruska“ (cit. sv. 28, str. 69, dále též sv. 23, str. 390, sv. 28, str. 73 aj.).

¹³⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 305–306; sv. 33, str. 42–43, 203.

¹⁴⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 456–458 (cit. ze str. 458), srov. též sv. 30, str. 157.

¹⁵⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 89, 411; sv. 28, str. 150; sv. 31, str. 399 a 411; sv. 32, str. 113 aj.

¹⁶⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 434.

¹⁷⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 284, 369, dále sv. 24, str. 303.

¹⁸⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 24, str. 305 a 308.

Leninovi bylo vzdálené jakékoli pasivní vyčkávání socialistické revoluce na Západě. Po splnění destruktivních úkolů a zabezpečení politické moci viděl *nutnost* přechodu k plnění konstruktivních úkolů socialistické revoluce, nemá-li dojít k jejímu ohrožení. Za takové úkoly především považoval zorganizování socialistické státní správy, pozitivní upevnění „dosazeného socialismu“ a položení ekonomických základů socialismu, tj. úkoly socialistické výstavby.¹⁹⁾ Jedině tvůrčí práce a komunistická přeměna člověka mohly do budoucnosti zabezpečit, že se stane „... nemožný návrat zpět, ke kapitalismu a komunismus se stane nepřemožitelný“.²⁰⁾ Za základní podmínku zachování socialismu v sovětském Rusku pak považoval dohodu s rolnictvem. Napsal: „... jen dohoda s rolnictvem může zachránit socialistickou revoluci v Rusku, pokud nevypukne revoluce v jiných zemích.“²¹⁾ Jejím smyslem bylo rozšířit a stabilizovat sovětskou moc a vytvořit předpoklady k industrializaci Ruska.²²⁾ Na myšlence, že definitivní vítězství socialismu v Rusku je možné jen za podmínky vítězství socialistické revoluce v některé z vyspělých kapitalistických zemí, na této myšlence setrval.²³⁾

Závěr o možnosti vítězství socialistické revoluce a budování socialismu v jedné zemi se utvářel postupně. Historickým procesem nabýval na určitosti. Je odrazem, mluvě slovy A. Gramsciho, přechodu na „poziční válku“, vylučující, aby jeden vítězný boj rozhodl celé střetnutí a tedy i přechodu k „*poziční obraně*“ (nikoli však pasivní) vymožeností socialistické revoluce a úspěchů socialistické výstavby. Ve své relativně ucelené podobě znamenal změnu v přístupu k socialistické revoluci oproti původním koncepcím.

¹⁹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 155, 233; sv. 29, str. 50; sv. 33, str. 48, 203 až 204 aj.

²⁰⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 405.

²¹⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 220.

²²⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 33, str. 499–501; Lenin zde navazuje na své původní myšlenky o základním významu třídních svazků v Rusku (viz sv. 24, str. 287 aj.).

²³⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 31, str. 411; sv. 32, str. 499–501; sv. 33, str. 499–501.

Otázka definitivního vítězství socialismu honorovala především vnější aspekt. Postupně v tomto smyslu ji také interpretuje J. V. Stalin (Otázky leninismu, Svoboda 1950, str. 140–150. Poprvé zmíněný problém řeší J. V. Stalin v třetím vydání „K otázkám leninismu“ z r. 1925).

Domnívám se, že vnějším aspektem se otázka definitivního vítězství socialismu nevyčerpává. Již proto ne, že „zdržení“ revoluce na Západě zkomplikovalo, podle Lenina, socialistickou výstavbu v Rusku a vynutilo si „řadu zvláštních přechodných opatření“. Konečně sám V. I. Lenin přímo napsal: „Socialistická revoluce v takové zemi může dosáhnout konečného úspěchu za dvou podmínek. Předně, bude-li včas podepřena socialistickou revolucí v jedné nebo několika vyspělých zemích.“ Druhou podmínkou byla dohoda s rolnictvem (srov. sv. 32, str. 219–222). Teprve pevné odhodlání a úsilí sovětského lidu vedeného KSSS, korunované vnitřním sociálně politickým a hospodářským úspěchem, ověřeným druhou světovou válkou, umožnilo vyslovit závěr o možnosti definitivního vítězství socialismu v SSSR. Lze tedy konstatovat, že závěr o možnosti definitivního vítězství socialismu v jedné zemi, vzhledem k jejím vnitřním možnostem a postupně „bez ohledu“ na vnější faktor, je závěrem pozdějším.

d. Jaké jsou hlavní předpoklady tohoto nového přístupu k socialistické revoluci a k budování socialismu. Předně, socialistická revoluce je reálně možnou již v zemi, kde kapitalismus je *aspoň* převažujícím sociálně ekonomickým systémem, v podstatě určujícím povahu a profil společnosti. V sociální struktuře země je zastoupen proletariát nezbytným minimem. Nemusí tvořit většinu aktivně činného obyvatelstva, neboť jeho skutečný sociálně politický význam a úloha nejsou dány jen počtostí. Naopak ji významně převažují.²⁴⁾ Je však třeba, aby určoval profil průmyslově administrativních center země a prostřednictvím jejich postavení ovlivňoval ostatní, zvláště spojenecké sociální skupiny.

1. Základní podmínkou úspěšnosti socialistické revoluce v uvedené zemi je *hegemonie proletariátu v přípravě a v průběhu revoluce a jeho hegemonie při budování revoluční moci*. Zformování hegemonie proletariátu a její účinnost závisejí na šíři a pevnosti svazků dělnické třídy s ostatními revolučně orientovanými sociálními skupinami. Čím jsou tyto svazky pevnější a svou šíří optimálně odpovídají probíhajícímu sociálně revolučnímu procesu, tím síly staré společnosti jsou izolovanější a méně schopné klást účinný odpor. Teorie *třídních svazků a hegemonie proletariátu před, v a po revoluci* je Leninovým vkladem k teorii socialistické revoluce za imperialismu. Její platnost je obecná.²⁵⁾

Prvořadou zůstává otázka svazků a hegemonie po dobytí moci proletariátem. Přitom nejde jen o objektivní spojení (o možnost svazků a sociální pasivitu, resp. neutralitu). Jde o „subjektivnost“ (vědomost a účinnost) svazků a tedy i sociálně politickou aktivitu a iniciativu svazky spjatých sociálních skupin. Pozitivně aktivní povahu svazků *nemůže* ale dělnická třída dosáhnout a ji uchovat výlučně metodami a prostředky politického panství, nýbrž *především* metodami, prostředky a formami *hegemonie*. To znamená vést integrované k socialismu, orientovat je na socialistickou představu a zároveň „ustupovat“ jejich potřebám, respektovat jejich zájmy z hlediska současnosti a perspektivy socialismu.²⁶⁾

Třídní svazky a hegemonie mají nalézt své formální a praktické vyjádření rovněž v organizaci nové moci — v demokracii nejen pro proletariát, nýbrž též pro spojení.²⁷⁾ Instituce nové moci jsou institucemi všech do svazků zahrnutých sociálních sil. Musejí umožnit (zejména ve složce zastupitelské soustavy) projev a podíl jejich vůle při formulování státního zájmu a účast na jeho realizaci a zároveň zajistit hegemonní třídě možnost sladit jejich zájmy s potřebami socialistické výstavby.²⁸⁾

²⁴⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 24, str. 471; sv. 25, str. 427–428; sv. 29, str. 75, 194; sv. 30, str. 275–276; sv. 31, str. 85.

²⁵⁾ Zprvu se Leninova teorie svazků a hegemonie utvářela vzhledem k specifickým podmínkám Ruska a ruské revoluce. Později, zejména v průběhu první světové války, nabývala stále obecnější povahu. (Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 7, str. 415–416; sv. 9, str. 231–232; sv. 26, str. 13–14, 19, 28, 42–44, 115–116; sv. 27, str. 232–234; sv. 28, str. 304–309, 401–402; sv. 29, str. 305, 415–417; sv. 30, str. 274–275 aj.)

²⁶⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 23, str. 328 a 342; sv. 29, str. 182; sv. 31, str. 88–89, 158–159, 182–183; sv. 33, str. 171 a 500–501.

²⁷⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 427 aj.

²⁸⁾ Srov. Leninovo pojetí diktatury proletariátu a chudého rolnictva, dále změny související s přechodem k NEPu a tedy i s novým poměrem k střednímu rolníkovi.

Hegemonní třída organizuje prostřednictvím demokratických institucí a forem integrované, zapojuje je do politickosociální akce, umožňuje jim samosprávu „čistě“ skupinových profesionálně sociálních, resp. převážně skupinových (místních) záležitostí rámovanou socialistickým sjednocením. Přeměňuje novou mocenskopolitickou organizaci společnosti v organizaci mas. Jsme u jednoho z teoretických a praktických pramenů leninské teorie státu jako masové organizace proletariátu a jeho spojenců, masové organizace pracujících za hegemonie dělnické třídy.²⁹⁾

2. Možnost vítězství socialismu v jedné zemi komplikuje a prodlužuje přístup k socialismu. Klade na dělnickou třídu vyšší nároky. Aby jim mohla dostat, musí být náležitým způsobem semknuta a sjednocena a její vedení centralizováno. Musí být připravena organizovat a vést masy, získávat v jejich středu autoritu, formovat svou hegemonii. Toho nemůže dosáhnout živelně, sociálním samopohybem.

Již zakladatelé vědeckého komunismu zdůrazňovali, že síla dělnické třídy netkví jen v početnosti, že tkví především v uvědomělé organizovanosti. V nových podmínkách význam uvědomělé organizovanosti stoupá. Stává se *prvořadou*. Neboť právě její úlohou je zabezpečit sjednocení dělnické třídy (zejména v hlavních průmyslových centrech), vychovat z dělnické třídy (její většiny) revoluční předvoj o přísné třídní kázi, orientovat ji na boj za potřeby a zájmy nejen vlastní, nýbrž všech vykořisťovaných a utiskovaných při jejich umném sladění s perspektivním cílem proletariátu, vést a řídit proletariát tak, aby již v průběhu (dlouhodobě) přípravy socialistické revoluce postupně získal v masách autoritu vůdce, byl mezi nimi uznáván jako hegemon a svou úlohu hegemonu byl schopen vykonávat v revoluci a po převzetí moci. Podmínky imperialismu a možnost budování socialismu v jedné zemi tak kladou prvořadý význam *na vedení samé dělnické třídy*. Staly se jedním z pramenů leninské teorie *o vedoucí úloze strany*.

3. Budování socialismu v jedné zemi v podmínkách „poziční války“ a nutnosti „vydržet“ do další etapy vývoje světové proletářské revoluce muselo rovněž modifikovat původní stanovisko k ozbrojeným silám.

V Marxově a Engelsově koncepci (za předpokladu vítězství socialistické revoluce ve světovém měřítku) je vysloven požadavek zrušení stálé armády a politické policie a jejich nahrazení ozbrojením lidu a pořádkovou milicí bez samostatných politických funkcí.³⁰⁾ Stejně stanovisko zastává V. I. Lenin ve „Státu a revoluci“.³¹⁾ První kroky sovětské moci také vyústily v zrušení staré carské armády a policie a v zavedení obecného ozbrojení proletariátu a pracujícího rolnictva a v zřízení milice.

²⁹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 7, str. 415; sv. 23, str. 341–342, 344, 349, 358–359; sv. 27, str. 395–396; sv. 28, str. 67, 479; sv. 29, str. 97–98 aj.; sv. 25, Stát a revoluce, kap. III aj.

³⁰⁾ Nejsevěřeněji vyjádřil Marx tyto myšlenky v Občanské válce ve Francii, zejména v části II. a III. (viz Vybrané spisy, str. 528–552).

³¹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, Stát a revoluce, kap. III. a V. (zejména III/2).

Ozbrojený proletariát se pod vedením sovětů organizoval na základě *dobrovolnosti* v *Rudé gardy*. Pokud revoluce prožívala krátkou etapu dočasného oddechu, Rudé gardy plně dostačovaly k zabezpečení vymožeností revoluce a k plnění jejích úkolů. Cizí intervence a rozpoutání občanské (revoluční) války si vynutily přechod k *pravidelné* Rudé armádě, jejímž jádrem a organizátorem se stal proletariát Rudých gard. Jejimi příslušníky (na základě mobilizace a odvodů) se stali zbývající proletariát a pracující, především chudí rolníci.³²⁾

Rudá armáda byla *třídní* armádou. Byla podřízenou centru sovětské moci a prostřednictvím vojenských komisařů bolševické straně. Stala se hlavní organizovanou silou k ochraně sovětské moci a vymožeností Října.³³⁾ Garantem vymožeností dané etapy světové proletářské revoluce a předpokladů jejího dalšího rozmachu.³⁴⁾ Bez její existence by bylo ve stávajících mezinárodních (a jimi „zprostředkovaných“ vnitřních) okolnostech „vítězství socialismu nemožné“.³⁵⁾

Obdobné lze říci o třídně politické roli ČEKy a o dalších institucích, bojujících proti vnitřní kontrarevoluci a pronikání třídního nepřítele zvenčí. Revoluce se zorganizovala a musela zorganizovat ve zvláštní ozbrojené síly, a pověřila je výkonem funkcí, v různé intenzitě politických.

Na druhé straně, všude tam, kde sovětská moc zvítězila a upevnila se, provedla *odzbrojení* buržoazie a skupin jí blízkých, či „bílé“ podporujících. Zároveň zaváděla postupně (k překonání anarchie a banditismu provázejících občanskou válku, k prosazení proletářského veřejného pořádku a občanské disciplíny a k zajištění bezpečnosti občanů) *odzbrojení ostatních* sociálních skupin — včetně proletariátu — pokud byly mimo službu v ozbrojených organizacích.³⁶⁾

Proletářský stát v kapitalistickém obklíčení (a za existence dvou světových společenských soustav) byl tak donucen (a dosud je) nově řešit otázku ozbrojených sil a jejich roli. Ozbrojené síly proletářského státu jsou zárukou bezpečnosti socialistických vymožeností. Jejich přítomnost, přes shodu v sociálně politické podstatě a funkcích, modifikuje strukturu proletářského státu a jeho výstavbu jako bezprostřední organizace pracujících za hegemonie dělnické třídy.

e. Obecným a podstatným znakem Leninovy teorie o možnosti vítězství socialistické revoluce a nastolení moci proletariátu v jedné zemi je *zvýraznění role politických faktorů a organizovaných politických sil*. Je to dáno izolovaným postavením proletariátu jako vládnoucí třídy v jedné, resp. v několika zemích (a tím vlastně jeho minoritním postavením ve

³²⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 433–434, 449 aj.

³³⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 560–561.

³⁴⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 144 aj.

³⁵⁾ Tamtéž, str. 480.

³⁶⁾ Po skončení občanské války zůstala Rudá armáda nadále organizovanou podle třídních kritérií. Vedle své složky stálé armády byla znovu doplněna složkou miliční. V ní opět, na základě dobrovolnosti, byli organizováni zejména proletáři a chudí rolníci. Koncem 20. let miliční složka Rudé armády zanikla.

„světovém měřítku“), existencí tábora imperialismu, šíří třídních svazků, složitostí hegemonie dělnické třídy, zvýšenou potřebou organizovat dělnickou třídu a spojenecké sociální skupiny a konečně, pokud jde o zasta-
lejší země, přechodnými opatřeními, které vylučují bezprostřední přechod
k socialismu.³⁷⁾

2. KRIZE BURŽOAZNÍ POLITICKÉ SPOLEČNOSTI

a. Vzrůst úlohy politických faktorů v přístupu k socialismu zdůraznila rovněž specifičnost krize politické společnosti, která se v prvním desetiletí našeho století stala na evropském kontinentě obecnou. Svým způsobem ztelně postihla též dělnické politické hnutí.

1. Základním znakem krize politické společnosti bylo vážné narušení schopnosti buržoazie vykonávat v nových sociálně ekonomických podmínkách třídní hegemonii. Nutnost adaptace na monopolní kapitalismus a vnitřní rehierarchizace (jako její důsledek) vede k zvýraznění dezintegračních tendencí uvnitř buržoazní třídy. Uvrhla buržoazii v ostrý skupinový konkurenční politický boj. Monopolní buržoazie se sice již prosazovala jako rozhodující síla ve sféře ekonomické. Avšak oblast sociální a zejména politická zůstávaly ještě v podstatě v rukou historické buržoazie. Konečně sama monopolní buržoazie setrvala v zajetí liberalistických politických doktrín.

Dalo by se říci, že mezi oběma hlavními skupinami buržoazie existovala v jistém smyslu rovnováha. To jednak vedlo k marné snaze podlomit hospodářskomocenský vzrůst monopolní buržoazie (neboť protimonopolní zákonodárství a soudně správní „represe“ byly málo účinné). Jednak vyúsťovalo v úsilí zrušit přežívající monopol politické moci historické buržoazie, převážně ztělesněný v parlamentarismu a v „delegovaném státu“. Jeho smyslem bylo oslabit mocenskou pozici parlamentu a přenést těžiště moci na orgány a mechanismy snáze ovladatelné hospodářským a finančním nátlakem než parlament a přitom orgány a mechanismy operativnější a „diskrétnější“. Toto úsilí se ukázalo úspěšnější nejen pro dynamickou hospodářskou sílu monopolní buržoazie. K podobnému postoji byla v jistém smyslu totiž také tlačena i historická buržoazie, a to „vnějšími“ vlivy (třídním antagonismem, který se usídlil v samém parlamentu a v legální politické společnosti) a narůstající existenční nejistotou a ztrátou sociální funkce. A právě v oslabování role a postavení parlamentu spočíval útok na hegemonii buržoazie z jejích vlastních řad.

Obě hlavní skupiny buržoazie tak programově nebo pod tlakem napomáhaly početnému a mocenskému růstu aparátu „státu-nočního hlídače“. Omezení demokracie jen na sféru politiky a politických stran jim do značné míry jejich záměr ulehčovalo, neboť činilo demokracii bezbrannou vůči ozbrojené síle politického státu. Sledovaly tím ale různé specifické cíle (skupinově mocenské – sociálně existenční a funkční), čímž doháněly skupinový boj.

2. O krizi hegemonie svědčí rovněž narušení až rozklad původní sociální základny buržoazního státu a ochromení metod vládnutí, založených na pozitivním sociálním dopadu. Maloburžoazie a nové střední vrstvy se dostaly v analyzovaném období do protikladného pohybu. Příčinou byla prohlubující se zájmová rozpornost, vyvolaná vzrůstajícím hospodářským a technickým tlakem a existenční nejistotou. V politické sféře se tento proces projevuje, zejména těsně před a po válce, *krizí buržoazních politických stran*. Velké politické strany se rozpadají, resp. ztrácejí svou voličskou základnu. Pokusy o založení nových velkých stran jsou převážně neúspěšné. Vývoj

³⁷⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy 23, str. 359; sv. 24, str. 308; sv. 29, str. 385, 414, 518; sv. 31, str. 421–422; sv. 31, str. 219–220; sv. 33, str. 500–501.

vyústil v růstu množství politických stran a strániček velmi úzkého a nezřídka extrémního sociálně politického zaměření. To bylo pro buržoazii sice jistým plus, neboť cesta do třídně antagonistického tábora byla do značné míry přehrazena a se zmíněnými politickými stranami a voličskou základnou bylo možné počítat jako s nespolehlivou a nevyzpytatelnou, ale přece jen ještě složkou sociální základny. Avšak důsledky pro tradiční mechanismus hegemonie byly zhoubné.

Zastoupení buržoazie v parlamentu se podstatně oslabilo. Ztížila se možnost jeho ovládnutí, zvláště jestliže jeho složkou byla silná parlamentní skupina politické strany dělnické třídy. Parlament se pro roztržitost politické reprezentace a sociálně programovou nejednotnost stával těžkopádným, nedělným a nespolehlivým. Vytvoření vlády naráželo na mnohá stranická úskalí. Vytvořené vlády nebyly dostatečnými autoritami. Byly nestabilní, tak jak parlamentní většina byla proměnná. Vše uvedené oslabovalo důvěru buržoazie v parlament. Orientovalo ji na spolehlivější a stabilnější složky státního aparátu, třebaže to zároveň znamenalo oslabování jejího mocenského postavení. Hegemonie třídy ustupovala „čistému“ politickému panství třídy.

Buržoazie, zejména monopolní, se snažila vyvážit oslabení svých pozic v parlamentu zesílením individuálního nátlaku (hospodářského, finančního, sociálního) na představitele politické reprezentace. Svým úsilím ale vyvolávala symptomy deziluze v řadovém, radikálně orientovaném členstvu a voličstvu z činnosti vlastních stran. Produkovala (nezřídka záměrně) nevíru v parlament a parlamentní mechanismus ve skupinách, které byly původně složkou a oporou „vlády všeobecného souhlasu“. Každodenní zkušenosti přesvědčovaly tyto skupiny o nezbytnosti orientovat se na mimoparlamentní prostředky a formy boje a na živelné akce o uspokojení svých potřeb a zájmů. A jelikož převážně nebyl zmíněný odklon využit revolučním dělnickým hnutím, stával se objektem a kořistí extrémních politických hnutí maloburžoazie a jejich extrémních utopistických představ o „novém“ uspořádání společnosti a státu.¹⁾ Zvládnout taková hnutí a živelně propukající nespokojenost rovněž zvýraznilo potřebu mocného „státu – nočního hlídače“, tj. posilování prostředků, metod a forem „monopolu násilí“ oproti hegemonii. Na druhé straně formální demokracie, neznačící omezení a zábrany ve svobodě politické polarizace a politického sebeurčení, „neměla“ legální prostředky, jak zabránit negativistickým politickým hnutím v jejich nedemokratickém působení. Byla vůči nim jako složce politické společnosti „bezbranná“, a to tím více, čím její vlastní sociální základna byla užší. Stála před dilem: buď omezit demokracii a tím sama sebe popřít, nebo ji uchovat a připustit tak svou násilnou negaci.

Počáteční fáze imperialismu byla tedy poznamenána růstem represivního aparátu (včetně militarismu) a krizí masové demokracie. Význam a váha represivního aparátu zastínily parlament a odsunuly jej na druhou kolej. Avšak v tomto vývoji se neskrývalo pozitivní „řešení“ nových rozporů buržoazní společnosti. Do značné míry ale jednoznačně určovalo formu přístupu k socialismu.²⁾

b. Vypuknutí války mělo odvrátit zjevné propuknutí krize občanské a politické společnosti a nalézt východiska pro její řešení. Z počátku lze pozorovat „úspěch“. Vypuknutí války vytrhává široké masy z „obyčejného“, „šedivého“ života. Přináší jim změnu. Zdvihá vysoko vlnu nacionálního nadšení až šovinismu. Vzbuzuje naděje, které jsou zpočátku silnější než obavy a nejistoty. Vnějšíkově „vyrovnává“

¹⁾ Domnívám se, že jsme zde narazili na jeden z důležitých pramenů vzniku a formování fašistických masových hnutí, z nichž se postupně vykrystalizovala až do absurdna negace parlamentarismu a parlamentních politických stran.

²⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 400–401, 420–421.

sociální rozdíly a zdůrazňuje „rovnost“ povinností všech sociálních skupin. Tím vším dočasně upevňuje a posiluje stávající moc, aby ji průběh války, po přeměně iluzí v deziluze, nadšení v zoufalost a nenávist atd. rozložil úplně.

A právě v období, kdy začíná narůstat válečná krize, objevují se symptomy válečné revoluční situace. Teprve nyní bylo zřejmě možné přeměnit válku v revoluci (v občanskou revoluční válku se všemi důsledky, jak předvídal Engels v předmluvě k Třídním bojům ve Francii 1848–1852 a v průběhu světové války poukazoval jako téměř jediný V. I. Lenin).

Zdá se, že uvedená možnost nenabyla ve všech zemích stejný stupeň. Daleko spíše jí byly těhotné poražené země (Německo a vlastní Rakousko a Maďarsko) a země nesmírně válkou vyčerpané (Rusko, Itálie a v tomto smyslu také „poražené“). Méně již země skutečně vítězné, v nichž stimulujícím faktorem bylo nejen prosté vítězství, nýbrž též iluze o vítězství „demokracie“ a tedy „lepšího a spravedlivějšího politického řádu“ nad militaristickobyrokratickými, nedemokratickými monarchiemi. Přesto i zde dochází k více či méně revoluční náladě širokých pracujících mas. Hlavní těžiště revoluční situace se tedy přesouvá (mimo Ruska) do Německa, vlastního Rakouska a Maďarska (držených v šachu nejen válečnou a hospodářskou silou Dohody, nýbrž i nástupnickými státy, jež je zároveň oddělovaly od sovětského Ruska) a do Itálie. Zde se poměr sil jednoznačně přiklonil na stranu dělnických tříd a socialisticky orientovaných sil.³⁾

1. První světová válka nebývale prohloubila a zároveň objektivizovala obecnost sociálně ekonomického a politického krizového stavu kontinentální Evropy. Nevyřešila hluboké rozporové obtíže mladého monopolního kapitalismu, nýbrž je dále násobilá důsledky války.

Po válce — i při zachování starého řádu — nebyl možný mechanický návrat k předválečnému statu quo. To poznaly na sobě nejdříve byrokratickomilitaristické monarchie, které zmizely silou demokratické politické revoluce. Avšak hospodářský rozvrat a válečná destrukce vedly k nebývalému vzestupu obecné nouze, jež vyvolala široké masové sociální hnutí. Každá třída a sociální vrstva maximalizovala v této době své požadavky. Prosadit je (zejména v důsledku enormně vzrostlého státně monopolního kapitalismu a dirigismu za války) mohly především nebo jen skrze státní moc. Proto své úsilí a hnutí obracejí ke státní moci. Jedny jako k ochraně, pokoušejíce se vlít do rozloženého mechanismu nový život a sílu, novou akceschopnost; druhé jako k příčině „všeho zla a vši nouze“, usilující ji rozdrtit, vykořenit a nahradit novou. (Třetí — zřejmě rolnictvo — jako k stabilizující síle, která je s to skoncovat s militarizovaným hospodářstvím a obnovit svobodu obchodu a právní jistotu; přitom je „jedno“, pod čí vlajkou se cíle dosáhne.) V masách se vzмáhá přesvědčení, že dobytím moci lze se vším rychle skoncovat a odstranit nouzi. Revoluční situace sílí a orientuje masy vyhraněně proti buržoaznímu státu. Avšak po pádu militaristickobyrokratických monarchií nastává v masách rozkol. Část byla jejich likvidací uspokojena a je iluzívně přesvědčena, že již dosáhla demokracií prostředí, kde mohou být všechny sociální problémy řešeny a vyřešeny v pokoji.

³⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 116 aj.; A. Gramsci, Pisma vybrane 1, Varšava 1961, str. 294; Kautský, Demokratie oder Diktatur, Berlín 1920, str. 3–4.

Avšak v průběhu války propuknuvší zjevná krize parlamentarismu a masové demokracie se v poražených státech po válce nezastavila. Postupovala dále. Vlastní revoluční část proletariátu (a část radikální maloburžoazie), ale i staré panující třídy, se orientují na mimoparlamentní mocenské pozice a boj. Tradiční politické předválečné autority upadají. Do popředí se revoluční situaci prosazují *nové* autority. Hluboké ochromení státního mechanismu dává těmto novým autoritám – většinou radám (sovětům) dělníků a vojáků jako nejmasovější revoluční organizaci – *faktickou moc* opřenou o ozbrojené masy. Ve zmíněných zemích nebyla vnitřní síla, která by jim mohla zabránit převzít moc. Jen politická nezkušenost jiv v tom bránila. Hledaly proto vůdce, který by vtiskl revoluci směr, sjednotil všechny nové revoluční autority a obezřetně je dovedl přes vnější (postavení Dohody a nástupnických států) a vnitřní (zejména postoj rolnictva) úskalí ke kýženému vítězství. Tradice předválečného socialistického hnutí a demokracie (která v masách silně zapustila kořeny) je převážně dovedla k sociální demokracii. Revoluční masy, samy ještě nezravené vědomí, víry a praxe reformismu, předaly moc do převážně reformistických rukou.

2. V zemích střední Evropy se převaha socialisticky orientovaných sil v poválečném období projevila ve volebních úspěších socialistických stran. Socialistické (sociálně demokratické) strany se staly nejsilnějšími z politických stran; staly se stranami vládními. Přesto nikde „nezavedly“ socialismus. Ukázalo se, že i je postihla krize buržoazní politické společnosti.

aa. Sociálně demokratické strany se zformovaly v podmínkách parlamentní demokracie, k jejímuž rozvoji významně přispěly. Ta také určila jednu z jejich charakteristických stránek – *stránku politické konkurence*. Jí vděčí dělnická třída za mnohé ústupky získané na buržoazii.⁴⁾

Podmínky krize politické společnosti však značně problematizovaly jednostrannou orientaci sociální demokracie na politický konkurenční boj. Setrvání na stanovisku pokojné a legální přípravy politické armády s „volebním barometrem“ jako kritériem stupně připravenosti převzít moc v době narůstání revoluční situace podávalo důkaz o tom, že sociální demokracie propadla skutečnosti, pozbyla kritičnost v poměru k stávající občanské a zejména politické společnosti. Svědčilo o tom, že sociální demokracie nadále klade rozhodující důraz na význam orgánu pokojné politické konkurence, který v nových okolnostech ztratil svou původní určující roli a postavení v soustavě moci. Reálná moc se nalézala mimo něj. Hegemonii v masách si mohl trvale zachovat pouze ten, kdo by je každodenní praktickou činností přesvědčoval, že věcně usiluje o naplnění jejich potřeb a tužeb. Obnovený parlament se svou těžkopádností a nedílností (v důsledku zachování jeho odtrženosti od mas a jeho nepřeměnění ve skutečný nástroj revoluční moci lidu a hegemonie proletariátu) průběžné poskytování takového důkazu vylučoval. Výsledky jeho činnosti byly vesměs polovičaté a neuspokojující. Přesto i jejich realizaci obnovený výkonný mechanismus

⁴⁾ V. I. Lenin hodnotí výsledky zmíněné činnosti sociální demokracie při rozboru specifičnosti revoluční situace v Německu v r. 1910 kladně. Zároveň ale poukazuje, že vzhledem k narůstání revoluční situace je nezbytná nová orientace sociální demokracie v přípravě armády revoluce, a to její přípravy na úporný, dlouhodobý, masový revoluční boj. (Viz V. I. Lenin, Spisy sv. 16, str. 319–321.)

v podstatě sabotoval. To na jedné straně vedlo k nové deziluzi v masách, nyní z činnosti sociální demokracie, ke ztrátě hlasů a tedy i k „nevyhovujícímu“ poměru sil pro „převzetí moci“. Z druhé strany dohánělo revolučně naladěné a k akci odhodlané skupiny k živelným destruktivním vystoupením, která násilím potlačoval represivní státní mechanismus, jemuž stála v čele vláda sociální demokracie (resp. pravicové ozbrojené skupiny za tichého souhlasu zmíněné vlády). Sociální demokracie se projevila jako *neschopná* postavit se do čela miliónových mas, odhodlaných k boji za sociálně spravedlivý řád. Svou činností fakticky ochromovala revoluční masy. Impu-tovala jim pasivitu, čímž nepřímo přispívala k regeneraci rozkladem postižené so-ciální základny panství buržoazie.

Revoluční síly byly nuceny vytvářet si přímo v prostředí své základní sociální aktivity (tj. v továrnách apod., které jediné umožňovaly obsáh-nout a podchytit masu třídy) nové orgány a organizace, stojící mimo sociální demokracii a dokonce proti ní. Vzorem nových orgánů (resp. organizací) revoluční dělnické třídy se staly orgány ruského revolučního proletariátu — sověty. Dělnické rady se šířily celou poválečnou Evropou. Proletariát v nich našel orgány revolučního boje a zárodek možné třídně proletářské revoluční moci. V tom také tkvěl podmínkami poválečné Evropy determinovaný internacionální význam sovětů.⁵⁾ Nikoli v jejich ruské formě, nýbrž v jejich sociálně politické podstatě jako revolučních masových organizací proletariátu a poloproletariátu, jako jejich budoucích orgánů revoluční masové moci. Pokud jde o jejich specifickou, národní formu, Lenin nadále setrval na tezi o mnohosti forem přístupu k socia-lismu, včetně forem politické společnosti.⁶⁾

bb. Tak jako každá masová politická strana, *neschopná* adaptace, pro-cházela rovněž sociální demokracie vnitřní krizí. Přestala být stranou homogenní. Rozložila se ve frakce více či méně autonomní se specifickou orientací. Úsilí o zachování aspoň vnější jednoty bylo vážnou překážkou pro zaujetí zásadního postoje k probíhajícímu revolučnímu vývoji. Tlačilo vedení sociální demokracie spíše k vyčkávání a kompromisům, které ve skutečnosti umocňovaly odstředivé tendence a nakonec vyústily v její rozpad. Pomineme-li různé malé skupiny, zformovalo se odstěpené křídlo v novou revoluční stranu proletariátu. (Radikální pravice se naproti tomu stala v některých případech složkou fašistického hnutí — srov. vývoj fašismu v Itálii aj. Obdobný osud nebo osud propadnutí deziluzi potkal i extrémně levicově zaměřené skupiny.) Dělnická třída přestala být orga-nizačně politicky jednotná.

Věrna své tradici, spatřovala sociální demokracie v nové revoluční straně prole-tariátu dalšího politického konkurenta. O to nebezpečnějšího, nakolik působil mezi sociálními skupinami, o něž se sama opírala. Konkurenční pozice spolupůsobila na utváření politického profilu poválečné sociální demokracie, spoluurčovala její postoj k jednotě dělnické třídy a její postoj k buržoazii. A jelikož si zpravidla zachovala

⁵⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 464; sv. 28, str. 428; sv. 29, str. 306; sv. 31, str. 85, 87.

⁶⁾ Tamtéž, str. 86—87.

(vlivem tradice a jiných faktorů) dostatečnou voličskou základnu, vylučovala svým konkurenčním zaujetím (které poprvé zčásti opustila až v období nástupu fašismu v evropském měřítku) sama možnost realizace vlastního cíle: dosáhnout příhodný poměr politických sil, který by dělnickou třídu „opravňoval“ k převzetí moci. Naopak způsobovala, že boj za socialismus byl nejen bojem proti buržoazii a extrémním politickým hnutím, nýbrž i bojem *uvnitř* dělnické třídy, *mezi* jejími politickými (skutečnými či domnělými) reprezentantkami.

c. Lenin, vycházející z krize parlamentarismu a parlamentní demokracie, z jednoznačné prvořadosti a předimenzovanosti faktického mocenského mechanismu panství buržoazie (byrokratického, policejního a vojenského aparátu), jakož i z krize v dělnickém politickém hnutí, došel k závěru, že cesta k socialismu může být v zásadě cestou masové revoluční akce, provedenou formou ozbrojeného povstání, cestou občanské války proletariátu a poloproletariátu proti vlastní buržoazii. Cílem masové revoluční akce nemělo být obnovení parlamentní demokracie, nýbrž nastolení diktatury proletariátu ve formě sovětské republiky (republiky rad).⁷⁾

To ovšem neznamená, že Lenin předpokládal jako možnou pouze násilnou revoluci ve formě ozbrojeného povstání a občanské války. Domníval se, že takováto cesta bude za stávajících podmínek imperialismu a krize parlamentarismu pravidlem. Jiný přístup k socialismu, zejména pokojné převzetí moci proletariátem (a její zachování), sice teoreticky nevylučoval. Považoval jej ale za vzácnou výjimku.⁸⁾

3. FORMOVÁNÍ PROLETÁŘSKÉHO STATU

Krise buržoazní politické společnosti spolu s poválečnou revoluční situací byly druhou determinantou postupu proletariátu při formování vlastního státu. Především určovaly poměr k starému státnímu aparátu, k buržoazně demokratickým formám a institucím a vztah mezi politickým panstvím a hegemonií v institucionální výstavbě proletářského státu.

a. Jak jsme si ukázali, krise buržoazní politické společnosti umocnila vzrůst a funkce tradičního aparátu „státu-nočního hlídače“, hlavní překážky proletariátu na cestě k moci. Zároveň soustředila vůči němu pozornost masového lidového hnutí nespokojenosti.

Vycházející z uvedených předpokladů, Lenin *opětovně* zdůraznil nutnost *rozbít* byrokratický státní aparát (o militarismu viz výše). Zamyslíme-li se však hlouběji nad Leninovými úvahami, zjistíme, že jeho stanovisko k starému státnímu a řídicímu aparátu nebylo mechanicky negativistické.

⁷⁾ Jestliže ještě v Dubnových tezích (Vybrané spisy 2, str. 12; srov. též Spisy sv. 24, str. 461) Leninova orientace na republiku Sovětů (oproti parlamentní republice) byla orientací převážně ruskou, pak vlastní průběh revoluce a vývoj revoluce na Západě v ní zvýraznily internacionální prvek. (Srov. Spisy sv. 25, str. 504–505; sv. 28, str. 428, 479; sv. 29, str. 306; sv. 31, str. 85 a 87.)

⁸⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 426–427, 456; sv. 27, str. 305, 339–340; sv. 28, str. 242–243; sv. 30, str. 274–275, 363–364 aj.

Naopak bylo diferencované. Citlivě obrazilo povlovné změny v roli státu, vyvolávané přechodem k monopolnímu (za války k státně monopolnímu) kapitalismu.

Abychom snáze pronikli do problematiky, upomeňme si, že na byrokracii lze nazírat jako na politický vztah, jehož podstata spočívá v nezávislém výkonu státní moci, včetně politických funkcí. Dále, že moderní byrokracie představuje prvek racionalizace správy a přechod od laické správy k správě odborné. Vycházejí z vlivu byrokracie na pohyb společnosti, lze hovořit jednak o její disfunkčnosti (o jejím třídně regresivním vlivu a parazitismu), jednak o její funkčnosti (jako odborné správě, racionálně zprostředkující společenské funkce).

V Leninově vztahu k starému státnímu a řídicímu aparátu jsou honoreovány (již od Státu a revoluce; zvláště pak v období vlastní sovětské výstavby) obě zmíněné stránky byrokracie. Jeho požadavek rozbití znamená zrušení byrokracie jako disfunkční, parazitní složky státního mechanismu, zrušení jejího nezávislého postavení při výkonu státní moci. Lenin však aprobeoval odbornou správu tam, kde si ji vynucoval sám společenský pohyb a jeho vzrůstající složitost a kde přinášela racionalizaci společnosti. Požadoval ale, aby byla plně podřízena politickému vedení proletariátu, jeho politickému panství a jeho sociální moci.¹⁾

A ještě na jednu stránku Leninova vztahu k starému státnímu a řídicímu aparátu pokládám za důležité upozornit. Již Marx v Kapitálu poukázal, že existence monopolu „... vyžaduje tedy zasahování státu“.²⁾ Vývoj k obecné monopolizaci musel tudíž nutně měnit roli státu; změnit „negativní stát“ v „pozitivní stát“ (tj. přeměnit stát v organizující a řídicí složku ekonomickosociálních procesů). V podmínkách zespolčenštění výrobních prostředků (při původním vysokém stupni monopolistické centralizace) tato tendence zřejmě dále sílí a umocňuje se její význam. Je Leninovou zásluhou, že poukázal na zmíněnou vývojovou tendenci a vyvodil z ní závěry zásadní důležitosti pro určení role proletářského státu při řízení národního hospodářství (srov. Leninův projekt Gosplanu aj.) a při zavádění vědeckých metod řízení (srov. Leninův poměr k zavádění vymožeností taylorismu apod.). Lenin tak tvůrčím způsobem doplnil a rozvinul původní Marxův ekonomický model samosprávy výrobců (determinovaný podmínkami kapitalismu volné soutěže) o nové centralizující prvky, odvozené z formování monopolního kapitalismu — formuloval *zákonitost* demokratického centralismu.

Lenin tedy rozlišoval ve starém státním a řídicím aparátu vedle stránky sociálně politické stránku institucionálně organizační (resp. technickoorganizační) a odborně kádrovou. Jestliže k první zaujal jednoznačně negativní postoj (rozbití), jeho poměr k dalším stránkám nebyl již tak jednoznačný. Nedomníval se, že by bylo třeba starý aparát správy nahradit úplně novým i zde. Již ve Státu a revoluci upozornil, že kapitalismus zejména

¹⁾ Srov. V. I. Lenin, referát na IX. sjezdu KSR(b), Spisy 30 (zejména str. 462—465).

²⁾ K. Marx, Kapitál III/1, str. 460; srov. též B. Engels, Anti-Dühring, str. 240—242.

ve správě a řízení národního hospodářství vytvořil výborně technicky vybavené a zorganizované mechanismy, které, jestliže budou zbaveny kapitalistů a politické byrokracie, budou dobře sloužit nové společnosti.³⁾ Tutéž myšlenku konkretizoval ve stati Udrží bolševici moc, kde napsal: „Kromě převážně »utlačovatelského« aparátu stálé armády, policie a úřednictva existuje v dnešním státě aparát zvláště těsně spojený s bankami a syndikáty, aparát, který provádí obrovskou práci evidenční a registrační... Rozbíjet tento aparát není možné a není to ani nutné... Je třeba vyprostit jej z područí kapitalistů... Tento »státní aparát« (který za kapitalismu není zcela státní, který však bude úplně státní u nás, za socialismu) můžeme »převzít« a »uvést do chodu.«⁴⁾

Obdobnou diferenciaci shledáváme rovněž v Leninově poměru k odborníkům starého státního a řídicího aparátu, a to nejen k odborníkům hospodářské správy. O tom svědčí např. Leninova formulace otázky na VIII. sjezdu RKS(b), kde řekl: „Otázka buržoazních odborníků je živá v armádě, v průmyslu, v družstvech, všude. Je to velmi důležitá otázka přechodného období od kapitalismu ke komunismu. Můžeme vybudovat komunismus jediné tehdy, jestliže jej prostředky buržoazní vědy a techniky učiníme přístupnějším masám. Jinak není možno vybudovat komunistickou společnost. A máme-li ji takto vybudovat, je třeba převzít aparát od buržoazie, je třeba přitáhnout k práci všechny tyto odborníky.“⁵⁾

Lenin si ale uvědomoval, že odborná správa skrývá v sobě nejedno nebezpečí, mimo jiné též možnost přeměnit se ze služebníka v „pána“ společnosti. Že starí administrátoři, odborníci apod. budou zanášet do nové správy a řídicí organizace byrokratické praktiky a metody. Že byrokratismus je stále potencionálním nebezpečím, pokud existuje kapitalismus, převládá malovýroba, popřípadě jeho další zdroje.⁶⁾ Proto v Leninově pojetí není zrušení byrokracie a zvláště byrokratismu jednorázovým aktem. Je historickým procesem dlouhodobého boje, který převzetím moci a likvidací bašt byrokracie a byrokratismu ve skutečnosti teprve začíná.⁷⁾ Proto v Leninových pracích z období sovětské výstavby je věnována tak značná pozornost výchově nové sovětské generace odborníků a otázkám boje proti byrokratismu a zábránám vůči němu. Poslední spatřoval zejména v reálnosti a účinnosti svazků kontroly, odpovědnosti a odvolatelnosti.

Zvláště kontrola, ať již veřejná či institucionální, byla středem Leninových úvah.⁸⁾ Lenin bojoval proti utajení a nezávislosti všude tam, kde

³⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 436–437; z tohoto hlediska srov. též Leninovo vymezení rozdílů mezi buržoazní a proletářskou revolucí, Spisy 27, str. 84.

⁴⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 94–95.

⁵⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 171, dále str. 174; srov. též sv. 30, str. 330, 462 až 465 aj.

⁶⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 131, 422; sv. 33, str. 222–224, 227, 238, 291, 293–296; sv. 35, str. 502 aj.

⁷⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 148, 150; sv. 29, str. 101, sv. 32, str. 45, 210, 364–366, 406–407, 448–449.

⁸⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 225, 331, 433; sv. 29, str. 25, 172–176, 259,

to nebylo nezbytně nutné, resp. od stupně, pokud to již nebylo nezbytně nutné. Do činnosti správy prosazoval zásadu veřejnosti a veřejné kontroly, popřípadě kontroly zastupitelskými sbory. Avšak i v těch případech, kdy utajení a nezávislost se jevily racionální, mu bylo zřejmé, že institucionální kontrolu nelze omezit jen na kontrolu vnitřní a že z ní nelze vyloučit prvek veřejnosti vůbec. Byl přesvědčen, že je možné vytvořit kontrolní mechanismus, který by v sobě slučoval aspekt vnější institucionální kontroly s veřejnou kontrolou. Tento záměr usiloval uplatnit ve výstavbě Dělnickorolnické inspekce. Optimálně mohla v sobě sloučit oba aspekty kontroly v daném sociálně politickém prostředí však pouze strana. Prvek veřejné kontroly splňovaly základní stranické organizace, zejména na pracovišti. Aspekt institucionální kontroly pak odpovědnost komunistů, pracujících ve státních orgánech, vůči příslušným stranickým orgánům. Proto spatřoval Lenin v kontrole jednu z *hlavních* stránek a metod vedoucí úlohy strany. (Z tohoto hlediska — a vzhledem k zefektivnění kontrolní činnosti — připouštěl Lenin i splynutí stranické kontroly s Dělnickorolnickou inspekcí.)⁹⁾ Byla mu zárukou, že články státního aparátu, pracující v podmínkách utajení a relativní nezávislosti při výkonu státních funkcí zůstanou ve své podstatě články proletářskými.

Leninův požadavek rozbití buržoazního aparátu tedy směřoval v podstatě proti *ryze* potlačovatelským mechanismům stálé armády, policie a tzv. politické správy vůbec. Postihoval především jejich sociálně politickou, parazitní stránku. Zároveň Lenin zdůrazňoval, že proletářský stát může (až musí) převzít ze starého správního a řídicího aparátu vše racionální (zvláště po stránce technické, organizační, vnitřní organizace práce atd.), vytvořené a spjaté s vyspělým průmyslem, s industriální společností a s jejich fungováním. Že rovněž může převzít tomu odpovídající odborný starý personál. Racionalizace, efektivnost a odbornost správy a s nimi související vysoké nároky na odborně politickou kvalifikaci „správců“, řídicích osob atd. mu byly podstatným znakem proletářské státní správy. Současně kladl velký důraz na optimální demokratizaci státní správy — na rozšiřování přímé účasti pracujících na správní činnosti úměrně dosaženým objektivním a subjektivním (lidským) podmínkám. Pokud nebyla v jistých specializovaných správách možná, měly být tyto správy „podřízeny“ demokratické veřejné kontrole nebo institucionální lidové kontrole (slučující v sobě prvek vnější institucionální kontroly s jistým stupněm kontroly „veřejné“).

b. Obdobnou povahu a zaměření (překonat antidemokratismus organizace státní moci a třídní omezenost buržoazní demokracie) má rovněž Leninův požadavek rozbití parlamentarismus a nahradit jej sověty. Navíc jím Lenin honoreuje skutečnost, že do sféry veřejného života vstoupily nové vrstvy a skupiny proletariátu a poloproletariátu, v politické praxi

267; sv. 30, str. 66–67, 254, 301–302, 353, 420–421; sv. 31, str. 435–436; sv. 32, str. 194, 217, 365, 398; sv. 33, str. 342–343, 351.

⁹⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 495–496.

dosud málo zkušené. Konečně jím usiluje postavit hráz oněm radikálně anarchistickým či teroristickým živlům, vůči nimž se ukázala formální demokracie (včetně parlamentarismu) slabou a neúčinnou.

1. Rozbitím parlamentarismu Lenin rozumí: a) překonání oddělenosti moci zákonodárné od moci výkonné, tj. zrušení nezávislosti moci výkonné a její soustředění s mocí zákonodárnou v zastupitelském orgánu; b) překonání omezenosti buržoazní demokracie ve směru demokracie mas („masy tvoří demokracii podle své vůle a ze své vůle ji uskutečňují“); c) zrušení formálně právních zábran demokracie (jednou za čtyři–pět let volit nahradit stavem, kdy lid bude sám určovat, kdy volit, koho volit atd.); d) překonání institucionalizované fikce „vlády všeobecného souhlasu“ (nikoli jen její reorganizace), tj. dosáhnout demokratické izolace buržoazie, což předpokládá zrušit mechanismus, vystupující navenek jako „vláda lidu“ (parlament) a jsoící v podstatě pojítkem klasického mechanismu panství buržoazie (výkonná moc); e) zrušení byrokratickopolicejné vojenského potlačovatelského aparátu.¹⁰⁾

Požadavek rozbití parlamentarismu *neobsahuje* tedy jen překonání negativních a pro proletariát nepřijatelných rysů, typických pro tehdejší evropsky kontinentální parlamentarismus (o čemž mimo jiné svědčí skutečnost, že Lenin hovoří v souvislosti s tímto požadavkem též o USA s presidentským systémem a o Švýcarsku se systémem „konventním“). Jde v něm o *nahrazení buržoazní demokracie demokracií proletářskou*. O to, jak získat co nejširší masy (politicky uvědomělé a zkušené, jakož i dosud nezkušené), rozvíjet jejich revoluční politickou a sociální aktivitu jak ve sféře destrukce, tak ve sféře konstrukce. To vyžadovalo, v Leninově pojetí, vytvořit prostor pro *demokracii mas a pro demokracii masového činu*. Nemohlo se obejít bez zrušení (resp. narušení) buržoazně demokratických mechanismů; podle V. I. Lenina *bez zrušení „parlamentarismu“*.

Zrušení parlamentarismu však nelze ztotožňovat s negací demokratických institucí a forem, a to ani těch, jež vytvořila parlamentní demokracie. V Leninově modelu naopak znamenalo: „*převzít*“ všechny přednosti (pozitivní stránky) parlamentní demokracie a jejich *spojení* s přednostmi přímé a bezprostřední demokracie mas.¹¹⁾ Znamenalo pouze *rozbití kruhů*, kterým „parlamentarismus“ omezoval a formalizoval demokracii, tj. nepřipouštěl proletariát a poloproletariát k rozhodování a *uvolnění* cesty *úplnější* demokracii pro zdrcující většinu společnosti. Obsahovalo, jako každý přechod v novou kvalitu, vedle prvku negace též prvek kontinuity.¹²⁾

¹⁰⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 24, str. 28–29, 59–60, 174–175; sv. 25, str. 379, 427, 433–435, 443; sv. 27, str. 148–149, 168–169; sv. 28, str. 428, 480–481; sv. 29, str. 100–101.

¹¹⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 92.

¹²⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 430–438, 495; sv. 29, str. 100–101. V revolučním Rusku byl prvek „kontinuity“ minimální, zatímco prvek negace převažující, ne-li výlučný. Sovětské Rusko přistupovalo Velkou říjnovou revolucí k budování socialismu z podmínek určených převážně samoděržavím a „carskou“ politickou společností vůbec (a jim odpovídající složitou sociální psychologií mas) a nikoli z prostředí parlamentní buržoazní demokracie.

V demokracii, kterou masy tvoří a realizují podle své vůle, vystupuje do popředí význam *integrace* mas, integrace jejich hnutí, jejich vůle a jejich akce. Předpokládá tudíž *zvýraznění hegemonie* dělnické třídy v soustavě politické demokracie. Je *dalším* sociálně politickým pramenem leninské teorie o vedoucí úloze revoluční strany proletariátu v proletářském státě a v soustavě proletářské demokracie.

2. Zůstává dosud teoreticky ne dostatečně objasněným problémem, nakolik lze realizovat leninský model demokracie masového činu v jeho *úplnosti* a za jakých předpokladů se stává *trvalým* modelem proletářské (resp. socialistické) politické společnosti. Co vede k vytčení takové otázky.

Odpověď na první otázku viděl Lenin ve zrušení parlamentarismu, v sloučení moci zákonodárné a výkonné v zastupitelském orgánu, v zrušení stálé armády, policie a byrokracie a v postavení voliče (resp. jeho zástupců) jako „zaměstnavatele“ při výběru atd. pracovníků státního a hospodářského aparátu. Sovětský stát jednoznačně splnil (a plní) tento úkol po stránce sociálně politické (třídní). Nemohl jej ale naplnit po stránce institucionální a organizační vzhledem k nezbytnosti modifikací a změn, o nichž jsme již pojednali.

Druhá otázka předpokládala určit, za jakých podmínek si *podržují* zastupitelské orgány povahu *nejmasovějších* organizací pracujícího lidu a nakolik tato skutečnost vyúsťuje v přerůstání zastupitelské demokracie v demokracii přímou.

Marx zodpověděl obě otázky požadavkem organizovat společnost přechodného období jako soustavu samosprávy typu Pařížské komuny a samosprávy výrobců.¹³⁾ První nebylo možné uskutečnit pro již zmíněné zábrany. Druhou proto, že Rusko bylo pro socialismus zralé po stránce politických podmínek, nikoli po stránce společenskohospodářských podmínek.¹⁴⁾ Proto demokracie masového činu byla zprvu především demokracií politickou a politicky motivovanou. Byla demokracií masového třídního boje (masové akce a masového přijetí a podpory rozhodnutí), masové politické emancipace proletariátu a poloproletariátu a formování třídního svazku. Byla demokracií přímého rozhodování masami, resp. jejich přímého podílu na rozhodnutí a realizaci rozhodnutí (a v tomto smyslu i podřízení individua a jeho práv a svobod masám a jejich kolektivním právům a svobodám).

Nefornální organizace sovětů a (v určitém období též výborů vesnické chudiny) pružná soustava sjezdů sovětů také optimálně umožňovaly rozvoj demokracie masového činu v oblasti třídního boje a prvotního revolučního budovatelského nadšení. Přesto poukazoval Lenin na to, že sověty „tvoří“ a v nich aktivně pracuje jen úzká vrstva uvědomělého proletariátu a poloproletariátu, že jsou ve „... skutečnosti orgány správy *pro pracující* vykonávané vyspělou vrstvou proletariátu, ne však *pracujícími masami* sa-

¹³⁾ Bližší viz E. Kučera, K Marxově a Engelsově koncepci proletářské společnosti a Pařížská komuna a proletářská politická společnost, Právník 5 a 6/1968.

¹⁴⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 346–349.

mými“.¹⁵⁾ Že jsou pouze podle *programu* orgány správy, vykonávanou pracujícími. To znamená, že již v období občanské války šlo o demokracii se silnými znaky *demokracie masové podpory* revolučního předvoje, které později zesílily. A právě tento stav Lenina neuspokojoval. Zdůrazňoval, že je třeba usilovat o naplnění programu, o sověty jako nejmasovější organizaci pracujících, a že je možné toho dosáhnout jen posilováním prvků přímé a bezprostřední účasti mas na správě veřejných záležitostí.

Nakolik i po r. 1920 zůstávala likvidace třídního antagonismu významným a náročným dlouhodobým úkolem (nepmani, spekulace, dořešení kulacké otázky), úměrně tomu zůstávají přítomny podněty a zdroje psychologie demokracie masového činu ve sféře politické. Do popředí ale začaly vystupovat podněty mírové, podněty související s vlastní socialistickou konstrukcí a NEPem.

Vliv nových podnětů se za života Lenina mohl stěží plněji projevit. Přesto Lenin vzácně na ně reagoval. Jeho pozornost, tak jako dříve u Marxe, se začala obracet k podnětům sociálně ekonomickým a s nimi harmonizujícím podnětům psychologickomorálním (hmotná zainteresovanost, vytváření reálných podmínek pro soulad mezi skupinovými, individuálními zájmy a zájmem společnosti zvláště ve vztahu k střednímu rolníkovi, aktivizace výrobní iniciativy atd.). Dále k *posílení* samostatnosti a samosprávnosti sovětů.¹⁶⁾

Přesto dříve uvedené a další skutečnosti, provádějící NEP a celkový vývoj Sovětského Ruska (viz dále), modifikovaly původní demokracii masového činu (resp. orientaci na ni) a s ní postavení a funkci sovětů jako nejmasovější organizaci pracujícího lidu. Postihovaly samostatnost a prvky samosprávnosti sovětů, utužující vertikální svazky závislosti (materiální a finanční) a administrativní podřízenosti. Vývoj směřoval spíše k demokracii aktivní masové podpory a souhlasu. Posiloval v sovětech rys zastupitelnosti. Demokracie masového činu „nezdomácněla“ v plném rozsahu v „normálních“ podmínkách, neboť ještě nemohla dosáhnout samosprávné metamorfózy.

3. Bylo by nedorozuměním domnívat se, že V. I. Lenin spatřoval v modelu demokracie masového činu jediný, historicky možný přístup k socialismu. Vycházel z předpokladu, že za *daného* stavu obecnosti krize buržoazní občanské a politické společnosti a ozbrojeného přístupu k socialismu je model sovětů ve svých podstatných a obsahových znacích a vlastnostech nejprůhodnějším a v zásadě jedině reálně možným pro osvobození proletariátu z područí kapitalismu, aniž by spouštěl ze zřetele specifické národní rysy.

c. Sovětská diktatura proletariátu a proletářská politická společnost vyrůstaly kromě z dobových evropských podmínek též z podmínek specificky ruských.¹⁷⁾

¹⁵⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 176.

¹⁶⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 396, 404–405.

¹⁷⁾ V čase vítězství Velké říjnové revoluce bylo Rusko polofeudální zemí. Ekono-

1. Průmyslový proletariát představoval v předrevolučním Rusku menšinu. Nejpočetnější složkou obyvatelstva bylo rolnictvo. Jeho zdrcující většinu tvořil poloproletariát a chudé rolnictvo. Pro nastolení panství proletariátu a zejména pro jeho stabilizaci se staly rozhodné *třídní svazky* proletariátu s nejpočetnější složkou společnosti — s rolnictvem: od poloproletariátu po středního rolníka.

Sovětská politická společnost musela tedy od počátku plnit obě *základní* stránky diktatury proletariátu: stránku politického panství a hegemonie. První spočívala především v ozbrojeném potlačení odporu svržených vykořisťovatelských tříd, v zastrašení sil s nimi sympatizujícími, v likvidaci kontrarevoluce.

Shodně nemohla postupovat vůči spojencům a v jistém smyslu též vůči původně neutrálním silám. Základ hegemonie spočívá v pochopení potřeb a zájmů (a tedy i podmíněného respektování požadavků) integrovaných sociálních skupin hegemonní třídou. Záleží v pochopení cílů hegemonní třídy sociálními skupinami, spjatými s ní spojeneckými svazky a v přesvědčení o jejich správnosti. Předpokládá „dobrovolné“ podřízení integrovaných sociálních skupin těmto cílům. Mezi oběma — vedoucími a vedenými — má existovat v uvedeném smyslu jisté „vyrovnání“, determinované hospodářskou a politickou dominací hegemonní třídy. Hegemonní třída musí proto vytvořit pro spojence vhodné sociálně politické klima a prostředí, které by jim v přivoleném rámci dovoľovalo naplnění vlastních potřeb a zájmů a zároveň přispívalo k sociálnímu a psychickému vyrovnání a sjednocování integrovaných sociálních skupin za vedení hegemonní třídy. Hegemonie vyžaduje sociálně politické prostředí důvěry a pochopení, probouzející iniciativu a povzbuzující aktivitu spojenců a jemu příhodné prostředky, formy a metody vedení. V rámci prostoru „vyrovnání“ vylučuje násilí a nezákonnost. Mimo něj však působí silou a prostředky politického panství (tj. hegemonie třídy obsahuje v sobě, resp. předpokládá stránku donucení, zatímco politické panství nemusí být vždy nutně doplněno stránkou hegemonie). Jestliže pro politické panství třídy jsou příznačné prostředky a metody monopolu fyzického násilí a hrozby násilím, jsou hegemonii vlastní: demokratická organizace, demokratické prostředky a metody vládnutí, demokratické prostředí a atmosféra.

Lenin vyjádřil jednotu stránek politického panství a hegemonie v dikta-
tuře proletariátu charakteristikou, že proletářská politická společnost je

mická struktura byla propletením patriarchálních, feudálních, malovýrobních a kapitalistických vztahů (se silnými rysy moderního monopolního kapitalismu) za převládajícího postavení malovýroby. Stejně pestrá byla sociální struktura. V r. 1913 byl tvořen úhrn obyvatelstva Ruska z 12,4 % městských námezdních pracujících (dělníků, úředníků, technické inteligence apod.), 4,3 % zemědělských proletářů, 65,1 % malovýrobců (převážně rolníků), 15,9 % buržoazie (včetně statkářů a kulaků — posledních bylo 12,3 %) a 2,3 % ostatního obyvatelstva (příslušníci důstojnického sboru, vysoké byrokracie, kněží, studenti apod.). (Podle referátu V. M. Molotova na VII. sjezdu sovětů SSSR.)

nově diktátorskou a nově demokratickou.¹⁸⁾ Význam třídních svazků pro zachování a vývoj proletářské politické společnosti a pro postup k socialismu v ruských podmínkách zdůraznil v samém pojetí nové moci jako *diktatury proletariátu a chudého rolnictva* (resp. poloproletariátu).¹⁹⁾ Proletariát a poloproletariát tvořily *aktivní* sociální základnu nové moci. Na jejich sjednocení závisela sama existence a zachování sovětské moci.²⁰⁾ Z hlediska překonání občanské války a z hlediska perspektiv socialismu byl však takto pojatý svazek úzký. Bylo třeba od počátku počítat s dalšími sociálními skupinami jako *potencionálními spojenci*, resp. neutrálními silami, a usilovat o *všestrannou izolaci* sil, tvořících jádro kontrarevoluce. Šlo zejména o *středního rolníka*. Ale též o inteligenci a maloburžoazii. Zvrat v postoji těchto skupin k sovětské moci mohla přinést jen přítomnost *pevné* sovětské moci a *stabilizace* sovětského pořádku. V poměru k střednímu rolníku — dohoda nové moci se středním rolníkem.

Střední rolník byl od prvopočátku Leninem považován za *potencionálního spojence*. Vůči němu byl vztah vymezen jednoznačně: *nepoužívat násilí*.²¹⁾ Avšak šlo o vztah složitý a obezřetný. Direktiva mohla být respektována *jen* tehdy, pokud a kde se střední rolník nezařadil do kontrarevoluce, resp. pokud ji nepodporoval. Střední rolník jako *potencionální spojenec* se stal rozhodnou silou stabilizace sovětské moci. Jako *aktivní spojenec* naplnil základní podmínku uchování diktatury proletariátu a přechodu ke konstruktivní výstavbě socialismu.²²⁾

Dospěli jsme k základnímu, obecně platnému Leninovu závěru o proletářské politické společnosti. *Proletariát se stává třídou panující a hegemonní v té míře, v jaké se mu daří zformovat soustavu třídních svazků a jejím prostřednictvím zmobilizovat vůči kapitalismu většinu obyvatelstva*. Organizování, ideově politické a morální upevňování, jakož i uchování trvalosti spojeneckých svazků je *přední* funkcí revoluční strany proletariátu.

2. Ne vždy a za každých okolností je proletariát jako třída s to uskutečňovat svou moc. Diktatura proletariátu nemusí být vždy vládou celé třídy proletářů.

Původně chápal Lenin (v duchu Komunistického manifestu a Marxova rozboru Pařížské komuny) diktaturu proletariátu jako *diktaturu třídy, vedenou svou revoluční stranou*.²³⁾ Takovýto stav považoval pro plné uskutečnění diktatury proletariátu za nezbytný jak ve vztahu k sovětskému Rusku,²⁴⁾ tak ve vztahu k mezinárodnímu dělnickému hnutí.²⁵⁾

¹⁸⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 23, str. 22–23; sv. 25, str. 423 aj.; sv. 27, str. 263.

¹⁹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 383; sv. 26, str. 198; sv. 28, str. 68, 307; sv. 29, str. 98, 554; sv. 30, str. 241.

²⁰⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 505, 554.

²¹⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 24 a 109.

²²⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 158; sv. 33, str. 289, 500–501.

²³⁾ Srov. V. I. Lenin, Stát a revoluce, kap. II–V.

²⁴⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 30, str. 452 a 454. V srpnu 1919 Lenin zdůrazňuje, že „*dělnickorolnická moc, sovětská moc, toť diktatura dělnické třídy*“ (sv. 29, str. 554).

Praktický sociálně politický vývoj však záhy začal vnášet do teoretického pojetí diktatury proletariátu jisté, a to nezbytné, korektury.

Jak jsme již zdůraznili, krize buržoazní politické společnosti postihla rovněž dělnické hnutí, ruské nevyjímaje. Vedla k jeho politickoorganizačnímu rozštěpení. Vnesla do jeho řad politický boj, který za určitých podmínek (v revoluční situaci, v procesu boje za zachování a upevnění sovětské moci) nabýval velmi vyhraněné formy. Důsledkem bylo, že část proletariátu (ovlivněná reformisticky) se ocitla nejen mimo účast na uskutečňování diktatury proletariátu, nýbrž i v řadách kontrarevoluce. Diktatura proletariátu nemohla být diktaturou celé třídy. Moc museli do svých rukou převzít jen její „opravdu skuteční představitelé, revoluční dělníci, opravdu předvoj proletariátu“.²⁶⁾

Zmíněný stav považoval Lenin za dočasný, do překonání oportunismu a reformismu v dělnickém hnutí, tj. do doby, „až ve své zemi *plně uskutečníme* diktaturu proletariátu, až co nejvíce sjednotíme jeho síly prostřednictvím jeho předvoje“.²⁷⁾

Za kapitalismu (včetně buržoazně demokratického režimu) nejsou do politického života vtaženy všechny vrstvy a skupiny dělnické třídy. V době revoluční situace se sice tyto dříve pasivní části aktivizují. Stávají se především složkou destrukčního revolučního pohybu. Jejich nízká politická uvědomělost a zkušenost (pokud není v revolučním procesu překonána) ztěžuje jejich iniciativní zapojení do revoluční konstrukce. Tlačí je do pasivity. Nízká úroveň kulturně vzdělanostní jim pak znemožňuje okamžitou bezprostřední účast na správě státu.²⁸⁾ Proto výkon státní správy a moci přechází nutně na „nejuvědomělejší vrstvy proletariátu“. Ty „mají v rukou státní moc“.²⁹⁾ Svým uvědoměním, příkladem, morálním působením, kulturně politickým rozhledem strhují s sebou masy proletariátu, vedou je a zároveň je vychovávají. Právě ony jsou povolány pozvednout onu pasivní část proletariátu, překonat výchovnými prostředky a metodami jeho nekulturnost, otupělost, nekázeň atd., zorganizovat ho v skutečnou třídu (třídu pro sebe).³⁰⁾

²⁵⁾ Srov. teze o hlavních úkolech K. I. pro druhý kongres, Spisy sv. 31, str. 180 až 192. Přesto v replice k vystoupení Tannera V. I. Lenin, snad poprvé, připouští chápání diktatury proletariátu ve smyslu diktatury, jíž uskutečňuje jeho revoluční předvoj (tamtéž, str. 331).

²⁶⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 30, str. 125; též str. 258, 408; sv. 31, str. 103, 171, 183; sv. 32, str. 376. Politickoorganizační rozkol v dělnickém hnutí a jeho důsledky nesporně spoluurčují politický systém diktatury proletariátu jako monostranický (srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 530 aj.)

²⁷⁾ Tamtéž, str. 454; podtrhl E. K.

²⁸⁾ „Cožpak ví každý dělník, jak řídit stát?“ píše Lenin po tříleté zkušenosti ze sovětské výstavby a pokračuje: „Praktičtí lidé vědí, že to jsou pohádky, že u nás milióny odborově organizovaných dělníků prožívají to, o čem jsme říkali, že odbory jsou školou komunismu a řízení. Když stráví tato léta ve škole, naučí se tomu, ale jde to pomalu... Kdo z dělníků se podílel na řízení? Několik tisíc z celého Ruska, to je všechno.“ (Spisy sv. 32, str. 55.)

²⁹⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 30, str. 65; též str. 361; sv. 31, str. 18–19, 52, 231.

³⁰⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 31, str. 171–172.

Jde o úkol velmi náročný a dlouhodobý, neboť jeho cílem je překonat „kulturně sociální dědictví“ kapitalismu. Teprve jeho splněním (resp. úměrně stupni jeho plnění) lze překonat stav, kdy sověty jsou „ve skutečnosti orgány správy pro pracující, vykonávané vyspělou“ (dále říká „... neobyčejně, neuvěřitelně“ tenkou) „vrstvou proletariátu, ne však pracujícími masami samými“.³¹⁾ Naplnit program skutečností.

Konečně je vhodné vzpomenout ještě jednu okolnost, jež spoluzapříčinila onen posun při vymezování rozsahu účasti třídy na uskutečňování diktatury proletariátu. Vystupuje jako specificky ruská. Nelze však vyloučit její opakovatelnost. Čtyřletá imperialistická a tříletá občanská válka postihly ve značném měřítku ruský proletariát přímo fyzicky. Zůstavši revoluční jádro postavily do vůdčích funkcí v ozbrojených silách a v sovětské organizaci. Zbývající část vyčerpaly, rozdrobily, vyhnaly „do vesnic“ nebo uvrhly do nezaměstnanosti. Průmyslový proletariát byl „... vyhozen ze svých třídních kolejí a přestal jako proletariát existovat“.³²⁾ Je pochopitelné, že bylo třeba vyvinout maximální aktivitu k restauraci velkoprávního proletariátu. Do té doby však musel být zastoupen u moci svým předvojem, měla-li být uchována diktatura proletariátu a zabezpečena obnova dělnické třídy jako již *socialistické* třídy.

Všechny zmíněné skutečnosti spoluurčovaly Leninův postup při upřesňování okruhu třídy, uskutečňujícího diktaturu proletariátu. Postupně jej přivedly k závěru, že diktaturu proletariátu neuskutečňuje všechen proletariát. Že ji nelze realizovat „prostřednictvím všeho organizovaného proletariátu“ ani „prostřednictvím organizace všeho proletariátu“, pokud analyzované okolnosti determinují diktaturu proletariátu. „Diktaturu může uskutečňovat *jedině* předvoj, který do sebe vstřebal revoluční energii třídy.“³³⁾

Pojmem „předvoj“ a „avantgarda“ chápe Lenin jak stranu, tak revoluční jádro proletariátu, vedené stranou.³⁴⁾ V obou případech znamená posun v pojetí diktatury proletariátu *zvýraznění role* strany v organizování proletářského státu a při výkonu státní moci a její *nezastupitelnosti* jako vůdčí síly politické proletářské společnosti. Zároveň určuje některé stránky jejího poslání vůči samé dělnické třídě. Je nositelem obecného (perspektivního) zájmu proletariátu, který musí probíjet a zabezpečit uvnitř samé třídy. Musí vést masy k jeho uvědomělé akceptaci a k disciplinovanému respektování. Harmonizovat vztahy uvnitř dělnické třídy ve směru její integrace a tedy posílení jejích schopností hegemonie. Je hegemonem třídy.

Teprve po překonání kulturně sociálního a politického dědictví kapitalismu (popřípadě důsledků války), kdy se sověty „stanou jediným stát-

³¹⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 176.

³²⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 33, str. 57; též str. 297; sv. 32, str. 203 aj.

³³⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 13. O několik řádek výše Lenin říká: „Je tomu tak, že strana, abych tak řekl, vstřebává do sebe předvoj proletariátu a tento předvoj uskutečňuje diktaturu proletariátu“ (srov. též sv. 33, str. 276–277 aj.).

³⁴⁾ Viz předchozí citace, dále sv. 32, str. 96, 252, 375; sv. 33, str. 17, 276 aj.

ním aparátem, teprve pak bude možné, aby se veškerá masa vykořisťovaných... skutečně zúčastnila správy státu“.³⁵⁾

3. Vztah mezi politickým panstvím a hegemonií chápe Lenin determinovaně a dynamicky. Je vztahem *proměnlivým*.

aa. V Leninových teoretických pracích předrevolučních, z období přípravy revoluce a po nastolení sovětské moci (resp. v polemikách o povaze sovětské moci a jejím internacionalismu) vystupuje v chápání diktatury proletariátu logicky do popředí stránka politického panství. Je pro ně charakteristické vymezení diktatury proletariátu jako „... *politického panství* proletariátu, jeho diktatury, tj. moci nikým nesdílené a opírající se bezprostředně o ozbrojenou sílu mas...“, jako „organizovaného násilí“ nad buržoazií.³⁶⁾ Politické panství proletariátu spočívalo v lámání odporu třídních nepřátel vnucenými prostředky a metodami (různé formy aktivní represe), v hrozbě násilím (s účelem předejít odporu, nahnat strach),³⁷⁾ v zavedení nového sociálně ekonomického a politického pořádku a v kontrole nad buržoazií v tomto pořádku.³⁸⁾ Svým potlačovatelským ostrím nesměřovalo ale jen vůči buržoazii. Bylo namířeno vůči všem sociálním silám, které se postavily do řad kontrarevoluce anebo byly nositeli anarchie, banditismu, sociálního rozkladu a nihilismu k novému pořádku.³⁹⁾ V tomto smyslu bylo a je politické panství proletariátu pokračováním třídního boje v nových podmínkách.

Vzhledem k mezinárodní poválečné situaci, komplexu vnitřních podmínek a profilu jednotlivých sociálních skupin porevoluční společnosti nabylo politické panství proletariátu v sovětském Rusku *vyhraněných* forem.

Lenin si byl této skutečnosti plně vědom. Ještě před vítěznou Říjnovou revolucí na ni upozornil, když napsal: „Diktatura proletariátu je termín vědecký, určující *třidu, která zde hraje roli, a onu zvláštní formu státní moci*, která se nazývá diktaturou, to znamená moci neopírající se ani o zákon, ani o volby, nýbrž bezprostředně o ozbrojenou moc té či oné části *obyvatelstva*.“⁴⁰⁾ Panství dělnické třídy charakterizuje, tedy podle Lenina, její *vůdčí* role ve společnosti, její *určující* postavení v sociálně ekonomickém a politickém systému.⁴¹⁾ Je pochopitelné, že zajištění a uchování zmíněné role a postavení a tím i „normálního fungování“ sociálně ekonomického systému, resp. vytváření tohoto systému předpokládá ne-

³⁵⁾ V. I. Lenin, Spisy sv. 31, str. 183.

³⁶⁾ Citace V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 414; dále srov. sv. 23, str. 70; sv. 24, str. 468; sv. 25, str. 407–413, 447–448; sv. 26, str. 331; sv. 28, str. 103–104, 261, 427, 471, 477; sv. 29, str. 94; sv. 30, str. 342; sv. 31, str. 17–18.

³⁷⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 256–257.

³⁸⁾ V. I. Lenin chápal kontrolu ve vztahu k buržoazii, respektive maloburžoazii jako složku potlačení a donucení; srov. Spisy 27, str. 297 aj.

³⁹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy 27, str. 259–262; sv. 29, str. 370.

⁴⁰⁾ V. I. Lenin, Spisy 25, str. 61; podtrhl E. K.

⁴¹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy 30, str. 462–463.

připustit akce, jež by vedly k jejich ohrožení a narušení. Předpokládá držet na uzdě sociálně nepřátelské síly, *držet* politickou moc. *Politická moc je atributem panství třídy.*

Avšak tímto zjištěním jsme ještě nic nevypověděli o tom, jakými formami, institucemi, prostředky a metodami se realizuje politické panství dělnické třídy. Je zřejmé, že zde již přecházíme k problematice proměnné, determinované mezinárodními a vnitřními podmínkami nastolení, stabilizace a rozvoje panství, jakož i etapou vývoje, v níž se panství třídy nalézá. Z tohoto hlediska je chápat onu „zvláštní formu státní moci, která se nazývá diktaturou, to znamená moci *neopírající* se ani o zákon, ani o volby, nýbrž bezprostředně o ozbrojenou moc té či oné části obyvatelstva“. Jde o *revoluční moc*, která je výsledkem úspěšného ozbrojeného povstání a občanské války. Neboť právě revoluční moc nastupující třídy, která nastolila své panství ozbrojeným povstáním a je nucena bojovat o jeho zachování v občanské válce, se nemůže opírat ani o zákony (předchozí vládnoucí třídy), ani o volby (které v dané situaci řešení třídního konfliktu nejsou s to věrně obrazit sociální složení společnosti a dynamiku jeho polarizace). Jejím garantem jsou ozbrojené masy.

Že je správné odlišovat v panství třídy roli třídy od zvláštní formy státní moci, vyplývá z dalších Leninových úvah. Ve své práci Nejblíží úkoly sovětské moci činí Lenin rozdíl mezi revoluční diktaturou a diktaturou jednotlivce, která byla v dějinách často výrazem, nositelem a vykonavatelem diktatury revoluční třídy a vlastním panstvím třídy, a shrnuje: „Proto *není* mezi sovětským (tj. socialistickým) demokratismem a použitím diktátorské moci jednotlivců rozhodně žádný zásadní rozpor. Proletářská diktatura se liší od buržoazní diktatury ... dále tím, že ji uskutečňují — i *prostřednictvím jednotlivců* — nejen masy pracujících a vykořisťovaných, nýbrž i organizace vybudované tak, aby právě tyto masy budily a pozvedaly k dějinné činnosti ...“⁴²

Rozdíl mezi panstvím třídy a onou „zvláštní formou státní moci“ je zřejmý. Společné uvedenému příkladu a původnímu výměru je, že jde o moc revoluční třídy — *revoluční diktaturu* — zavádějící nový sociálně politický pořádek. Pozvednutím mas k jejich dějinné úloze, jejich vedením k naplnění této úlohy a odstraněním zábran stojících v cestě k uvolnění jejich tvůrčí iniciativy a aktivity je takováto „diktátorská moc“ zároveň *nevidaným rozvinutím revoluční demokracie* — demokracie revolučních mas při uskutečňování úkolů revoluce a zabezpečování výsledků revoluce.⁴³ V tomto smyslu se nám diktatura jako ona „zvláštní forma státní moci ...“ jeví jako sociálně politický jev přechodné povahy. Její trvání se „omezuje“ na období revolučně politické přeměny a zavedení nových sociálně politických pořádků. Jestliže jsou zmíněné základní úkoly splněny

⁴²) V. I. Lenin, Spisy 27, str. 262–264, cit. ze str. 263.

⁴³) Srov. z tohoto hlediska Leninova hodnocení jakobínské diktatury jak z hlediska historického, tak jejího významu v budoucí proletářské revoluci „na východě“ (Spisy sv. 25, str. 17).

(resp. na kolik jsou splněny), mizí nutnost existence diktatury jako „zvláštní formy státní moci...“⁴⁴⁾

bb. Vyvstává otázka. Končí politické panství proletariátu po splnění úkolů revoluční diktatury? Objasnění problému je závažné, neboť v poslední době se objevily názory, že období „vlastní“ diktatury proletariátu v sovětském Rusku končí přechodem k NEP.

Domnívám se, že podobný názor je výrazem nedostatečného pochopení, že obecné se uskutečňuje specifickým a individuálním. Že změna podmínek uchování a vývoje obecného se projevuje právě změnou onoho specifického a individuálního, resp. tím, že do popředí vystupují stránky, které v dřívější etapě byly ve stínu stránek jiných.

Ukončením občanské války se oslabil význam ozbrojeného potlačování. Váha se přenesla do oblasti hrozby ozbrojeným potlačením a na prostředky a metody převážně individuálního postihu, resp. legálního omezování a zatlačování. Politické panství proletariátu (držení moci proletariátem, související s rolí proletariátu ve společnosti) zůstalo *nadále* zachováno. Do popředí však vystoupily konstruktivní úkoly formování nové společnosti, které zvýrazňovaly nutnost řešení spojeneckých svazků. I v nich je *nezbytně* obsažen prvek dominace proletariátu a určující role perspektivního cíle — socialismu. Je ale prosazován a zabezpečován novými prostředky, metodami a formami. Navíc — a to je podstatné — v poměru ke střednímu rolníku a vývojem postupně i k inteligenci a maloburžoazii, *převahu* získávají metody, prostředky a formy vedení, tj. *hegemonie* proletariátu. Lze konstatovat, že diktatura proletariátu v závěrečné fázi válečného komunismu a přechodem k NEPu je *výraznou jednotou* politického panství a hegemonie proletariátu při narůstajícím významu hegemonie.

Tento vývoj sovětské diktatury proletariátu se také plně projevil v Leninových vymezeních diktatury proletariátu. Proti prvotním se stále zřetelněji prosazuje rys *organizování a vedení spojenců* k plnění *pozitivních* úkolů socialistické výstavby. Již v pozdravu maďarským dělníkům Lenin po charakteristice diktatury proletariátu jako nástroje nemilosrdného, tvrdého a rozhodného násilí k potlačení třídního nepřítele, píše: „Ale podstata proletářské diktatury nespočívá v pouhém násilí, a ne především v násilí. Hlavní její podstata spočívá v ukázněnosti předvoje pracujících jako avantgardy, jediného vůdce proletariátu.“⁴⁵⁾ Dále ji charakterizoval jako vyšší organizaci práce.⁴⁶⁾ Vítězství ve sféře hospodářské podmiňoval

⁴⁴⁾ Na příčinnou souvislost mezi úkoly sovětské revoluční diktatury a existencí diktatury jako „zvláštní formy státní moci...“ poukázal nepřímo Zinověv na VIII. Všeruském sjezdu sovětů, když řekl: „Je třeba obnovit volitelnost dělnickorolnické demokracie. Je nutné pochopit, že jestli jsme dosud utiskovali naši vlastní organizaci, jestli jsme ustoupili od elementárních demokratických práv dělníků a rolníků, pak nyní s tím musíme skoncovat.“ (Stenografický záznam, str. 224.)

⁴⁵⁾ V. I. Lenin, Spisy 29, str. 383; srov. též další text.

⁴⁶⁾ Tamtéž, str. 367–369.

tím, že „...proletariát uskuteční svou diktaturu jakožto největší organizovanou, organizační a morální sílu pro všechny pracující, tedy i pro pracující neproletářské masy“.⁴⁷⁾

Ze všech citovaných vymezení vystupují do popředí prvky hegemonie jako podstatné pro diktaturu proletariátu. Souhrnně je Lenin vyjádřil ve Velké iniciativě, kde píše: „Diktatura proletariátu, přeložíme-li tento latinský vědecký, historickofilosofický výraz do prostší řeči, znamená: jen určitá třída, a to městští a vůbec tovární, průmysloví dělníci, jsou s to vést celou masu pracujících a vykořisťovaných v boji za svržení jha kapitálu, v procesu tohoto svrhávání, v boji za udržení a upevnění vítězství, při vytváření nového, socialistického společenského řádu, v celém boji za úplné odstranění tříd.“⁴⁸⁾

Z uvedeného ovšem nelze vyvozovat, že stránka hegemonie vyvstala jako problém teprve až v závěru válečného komunismu a přechodem k NEPu. Je vlastní leninské teorii diktatury proletariátu od prvních dní sovětské moci a navazuje na pojetí hegemonie proletariátu v revoluci. Již v referátu k petrohradským dělníkům (prosinec 1917) Lenin řekl: „Proletariát se musí stát vládnoucí třídou v tom smyslu, že *povede* všechny pracující a stane se třídou politicky vládnoucí.“⁴⁹⁾

Charakteristickým znakem Leninova pojetí hegemonie byla *prvotnost* politického panství. Teprve za politického panství proletariátu bylo možné dosáhnout neutralizace středního rolníka, inteligence a maloburžoazie. Teprve politické panství proletariátu a stabilní nový sociálně politický pořádek vytvářel vhodné předpoklady k pozitivnímu příklonu středního rolníka k sovětské moci a k socialismu.⁵⁰⁾

V Leninově pojetí je tedy diktatura proletariátu dialektickou jednotou politického panství a hegemonie proletariátu. Jednotou determinovanou, v níž podle konkrétních mezinárodních a vnitřních podmínek přístupu té které země k socialismu a vzhledem k vývojové etapě přístupu k socialismu vystupuje do popředí stránka politického panství nebo stránka hegemonie. Plný rozvoj vztahů hegemonie dovoluje teprve až politické panství proletariátu. Hegemonie tomuto panství zajišťuje rozsáhlou masovou sociální základnu. Stabilizuje je. Zprostředkuje a zajišťuje proces sociálně politické a ekonomické aktivizace neproletářských skupin pracujících a jejich integrace kolem dělnické třídy a socialismu.

⁴⁷⁾ V. I. Lenin, Spisy 30, str. 514–515.

⁴⁸⁾ V. I. Lenin, Spisy 29, str. 414.

⁴⁹⁾ V. I. Lenin, Spisy 26, str. 351.

⁵⁰⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy 29, str. 368; sv. 32, str. 354; sv. 28, str. 213–215.

В. И. Ленин об условиях социалистической революции и о диктатуре пролетариата

РЕЗЮМЕ

1. Социалистическая революция в одной или нескольких странах и диктатура пролетариата

Наступление империализма и образование монополистического капитализма вызвали в Европе хроническое социально-экономическое кризисное состояние, которое выразилось в первой мировой войне и которое и превратилось в явную революционную ситуацию.

Ленин, анализируя „новый капитализм“, пришел к выводу, что империализм является „кануном социальной революции пролетариата“. Специфические признаки империализма и его развитие привели Ленина к выводу о возможности победы революции в одной стране или нескольких странах. Этот факт должен был выразиться не только в форме прихода пролетариата к власти, но также и в самой организации диктатуры пролетариата и методах ее реализации. Речь идет прежде всего о следующих признаках: а) наличие положительных классовых союзов при гегемонии пролетариата; б) руководящая роль партии при интеграции пролетариата, организация союзов и новой пролетарской власти; в) строительство постоянных вооруженных сил пролетарского государства; разоружение буржуазии и исключение ее (или только ее организаций) из общественной жизни; изменения в самом строительстве социализма. Возможность победы революции в одной стране, таким образом, предполагает повышение роли политических факторов и организованных политических сил.

2. Политический кризис общества

Социально-экономический кризис периода возникновения империализма сопровождался глубоким политическим кризисом общества. Этот кризис проявляется прежде всего в разложении социальной базы буржуазного государства, временной потере способности буржуазии быть гегемоном, кризисом парламентаризма и буржуазной демократии вообще, что вело к усилению традиционного механизма „отрицательного государства“, его значения в политической системе буржуазного общества и к росту объема его функций. Эта эскалация стала решающим фактом для прихода пролетариата к власти путем вооруженного восстания и гражданской войны и для начальной формы диктатуры пролетариата с определившимися признаками преобладания.

Особенностью политического кризиса буржуазного общества был кризис рабочего политического движения, который завершился политическим расколом и внес фактор политической борьбы внутри движения. Этот кризис определил новое положение революционной партии пролетариата, также как и отношение пролетарского государства к самому рабочему классу.

3. Формирование пролетарского государства

1. а) Ленинские взгляды на старый государственный аппарат не являются механически негативными. Ленин требует слома бюрократического механизма (следовательно и бюрократии) из-за его нефункциональности, паразитизма и бюрократического иррационализма. Однако, Ленин не занимает одинаковую точку зрения на те части государственного механизма (или еще не полностью государственного, но в условиях диктатуры пролетариата обязательно государственного), которые связаны с современной крупной промышленностью и рационализацией общества. Ленин считает, что их нужно вырвать из-под влияния капитализма и полностью подчинить пролетариату и задачам социалистического строительства. Этим обусловлено и отношение к старым специалистам.

Хотя Ленин стремился к тому, чтобы управление государством перешло в самой широкой мере на массы пролетариата и его союзников, он знал, что речь идет больше о программе,

чем о возможности, которую можно непосредственно ввести. Поэтому для него специальное (профессиональное) управление было не только средством рационализации общества, но и возможным носителем бюрократизма. Источник бюрократизма Ленин искал в социально-экономических противоречиях и низком культурном уровне масс, поэтому борьбу против бюрократии он рассматривает как первоочередную и долговременную задачу. Для того, чтобы бюрократизм не представлял для молодой рабочей власти серьезную опасность, Ленин подчеркивал значение контроля, прежде всего общественного и институционально-демократического, а также значение радикального процесса при демократизации общества, в соответствии с достигнутыми объективными и субъективными условиями. Большое значение в системе контроля и развертывании демократизма Ленин уделял партии.

5) Такую же цель преследовало ленинское требование о ликвидации парламентаризма. По существу это означало разрушение классовой ограниченности буржуазной демократии и буржуазно-демократических учреждений и замену их демократией трудящихся масс и для грядущих масс, при исключении (или ограничении) участия буржуазии и родственных ей групп в демократии. Первоначально Ленин выработал концепцию о демократии масс как демократии массовой деятельности, позже как демократии массовой поддержки и массового согласия. Демократия массовой деятельности и действий стала целью, которую нужно достигнуть в процессе развития к социализму.

в) Особое внимание Ленин уделял вопросу о политическо-правовом положении союзников пролетариата и проблеме гегемонии пролетариата в отношении формирования пролетарской демократии и демократической обстановки в связи с концепцией диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства и политической модели Нэпа.

2. В работе „Государство и революция“ и еще позже Ленин характеризует объем диктатуры пролетариата как „диктатуры класса, руководимого своей революционной партией“. Политическое расщепление рабочего класса и его глубина, низкий культурно-политический уровень части пролетариата (последствия капитализма, в Советской России также — царизма), который не позволял ему активное и постоянное участие в управлении государством (временно) и, наконец, пагубные социальные последствия гражданской войны постепенно вели Ленина к определению объема диктатуры пролетариата как „диктатуры авангарда, который впитал в себя революционную энергию всего класса“. Ленин предполагал, что этот сдвиг будет временным, до восстановления „способности“ всего класса осуществлять свою власть. Подчеркивание роли авангарда в диктатуре пролетариата нашло свое выражение в усилении роли партии как политически организованного ядра и вождя авангарда и как гегемона всего класса.

3. Диктатуру пролетариата Ленин определяет как единство господства и гегемонии пролетариата. Взаимоотношения между обоими компонентами Ленин понимает динамически и детерминистически. В начале — в период прихода к власти и в период гражданской войны — на передний план выступает сторона господства. Господство заключалось в сломе отпора классовых врагов навязанными средствами и методами, в угрозе насилием, в разрушении старых экономических связей и создании простора для новой экономической системы, введении нового политического порядка и в контроле над буржуазией. Оно было одновременно направлено против всех социальных сил, которые вошли в ряды контрреволюции или поддались анархии, бандитизму. Диктатура пролетариата приобрела „особую форму государственной власти“, которая опиралась не на выборы и закон, а на вооруженный пролетариат.

Однако, уже с самого начала был системе диктатуры пролетариата присущ фактор гегемонии. В процессе гражданской войны его значение росло. После окончания гражданской войны фактор гегемонии выступил на передний план, хотя господство сохранилось и далее в качестве атрибута диктатуры пролетариата.

Только господство пролетариата в ленинском понимании позволяет полное развитие отношений гегемонии пролетариата. Гегемония потом этому господству обеспечивает широкую и активную массовую социальную основу и стабилизирует ее.